

6e Jaargang.

No. 1 en 2.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

Januari 1905.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, Amsterdam.

Stukken voor de redactie te zenden aan : E. W. MOES, Frans van Mierisstr. 85, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, A. PIT, Keizersgracht 525, Amsterdam of Dr. W. VOGELSANG, Oosterpark, Amsterdam.

Officiële Mededeelingen.

Door het Bestuur zijn tot corresponderende leden benoemd de H. H. :

Jhr. W. A. Beelaerts van Blokland te 's-Gravenhage.

J. Frowein, architect te 's-Gravenhage.

L. Kraak Dz. directeur van gemeentewerken te Zwolle.

J. J. van Nieukerken, architect te 's-Gravenhage.

M. Rutten, te Maastricht.

Mr. A. G. Schouten, te Haastrecht.

G. Visser Dz. te Schiedam.

Commissie voor het samenstellen van eene lijst van bouwkundige termen.

Het verheugt ons te kunnen berichten, dat de Maatschappij tot Bevordering der bouwkunst zich bereid heeft verklaart om mede te werken tot het vormen van eene commissie voor het samenstellen van eene lijst van bouwkundige termen, overeenkomstig het besluit van de Algemeene vergadering den 9en Juli 1904 te Leiden gehouden.

Door de Maatschappij zijn tot leden benoemd de HH. V. G. A. Bosch, bouwkundig ingenieur te Arnhem en lid van het Hoofdbestuur en C. T. J. Louis Rieber, bouwkundig ingenieur te Amsterdam en secretaris der Maatschappij, terwijl door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond zijn uitgenoodigd de HH. Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, voorzitter van den Bond en Ad. Mulder, rijks-architect voor de monumenten van geschiedenis en kunst te 's Gravenhage. Beide heeren hebben de benoeming aanvaard en de heer Dr. A. Beets, medewerker aan het Woordenboek te Leiden, heeft zich op verzoek van het Bondsbestuur bereid verklaard om als taalkundige zijne medewerking te verleen.

De Commissie heeft den 19den November ll. hare eerste vergadering gehouden. waarin benoemd zijn tot voorzitter de Heer Jhr. B. W. F. van Riemsdijk en tot secretaris de Heer V. G. A. Bosch.

LEDENLIJST.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

Bestuur:

Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, *voorzitter*.
 Mr. J. C. Overvoorde, *secretaris*.
 Jhr. Mr. F. J. J. M. van Rijckevorsel, *penningmeester*.
 Mr. P. C. J. A. Boeles.
 F. A. Hoefer.

Redactie van het Bulletin:

E. W. Moes.
 Mr. J. C. Overvoorde.
 A. Pit.
 Dr. W. Vogelsang.

Leden:

Alkmaar (Commissie van toezicht op het stedelijk museum).
 Amsterdam (Koninklijk Oudheidkundig Genootschap).
 Amsterdam (Vereeniging Rembrandt).
 Amsterdam (Koninklijk Genootschap voor munt- en penningkunde).
 Amsterdam (Regenten der stichting »Amstelkring’’).
 Amsterdam (Vereeniging Amstelodamum).
 Amsterdam (Stedelijk Museum).
 Amsterdam (Nederlandsche Bond van Horlogemakers).
 Arnhem (Gelre. Vereeniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis,
 oudheidkunde en recht).
 Assen (Provinciaal museum van oudheden en geschiedkundige voorwerpen
 in Drenthe).
 Dordrecht (Dordrecht's museum).
 Dordrecht (Vereeniging Oud-Dordrecht).
 Dordrecht (Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen).
 Edam (Commissie van beheer en toezicht over Edam's museum).
 's-Gravenhage (Commissie tot beheer over het gemeente-museum).
 's-Gravenhage (Vereeniging die Haghe).
 Groningen (Commissie van Administratie over het museum voor provincie
 en stad).
 Haarlem (Museum van kunstnijverheid).
 Haarlem (Commissie van toezicht over het Stedelijk museum).
 Haarlem (Commissie van het Bisschoppelijk museum).
 Haarlem (Vereeniging Haarlem).
 's-Hertogenbosch (Provinciaal genootschap van kunsten en wetenschappen).
 Leeuwarden (Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde).
 Leiden (Stedelijk museum de Lakenhal).
 Leiden (Vereeniging Oud-Leiden).
 Utrecht (Provinciaal Utrechtsch Genootschap).
 Utrecht (Stedelijk museum van Oudheden).
 Utrecht (St. Bernulfus-gilde).
 Zaandijk (Zaanlandsche oudheidkundige vereeniging »Honig’’).

Berkhout (Jhr. H. Teding van); onderdirecteur Rijksprentenkabinet te
 Amsterdam.
 Boeles (Mr. P. C. J. A.); conservator Friesch genootschap te Leeuwarden.
 Bont (Bernard J. M. de); conservator Amstelkring te Amsterdam.
 Bredius (Dr. A.); directeur Mauritshuis te 's-Gravenhage.
 Domnisse (C. P. J.); conservator Stedelijk museum te Vlissingen.
 Dompierre de Chaupepié (Dr. H. J. de); directeur Koninklijk penningkabinet
 te 's-Gravenhage.

Feith (Mr. J. A.); conservator Provinciaal museum te Groningen.
 Haverkorn van Rijsewijk (P.); directeur Museum Boymans te Rotterdam.
 Heukelum (Dr. G. H. van) te Jutfaas; beheerder Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht.
 Hoefer (F. A.) te Hattem; conservator Overijselsch museum te Zwolle.
 Holwerda (Prof. Dr. A. E. J.); directeur Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
 Hooft (C. G. 't); directeur Museum Fodor te Amsterdam.
 Kalf (J.); secretaris der Rijkscommissie voor de inventarisatie van monumenten te 's-Gravenhage.
 Kellen Dz., (J. Ph. van der); assistent Rijksprentenkabinet te Amsterdam.
 Lindsen (J. F. A.); conservator Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht.
 Man (Mej. M. de); conservatrice Zeeuwsch Genootschap te Middelburg.
 Martin (Dr. W.); onderdirecteur Mauritshuis te 's-Gravenhage.
 Moes (E. W.); directeur Rijksprentenkabinet te Amsterdam.
 Overvoorde (Mr. J. C.); conservator Stedelijk Museum te Leiden.
 Pit (A.); directeur Nederlandsch Museum te Amsterdam.
 Riemsdijk (Jhr. B. W. F. van); hoofddirecteur Rijksmuseum te Amsterdam.
 Royer (J. A.) te 's-Gravenhage; referendaris van Kunsten en Wetenschappen.
 Schmeltz (Dr. J. D. E.); directeur 's Rijks ethnographisch museum te Leiden.
 Stuers (Jhr. Mr. V. E. L. de) te 's Gravenhage; referendaris van Kunsten en Wetenschappen (n. a.).
 Stuers (Jhr. Mr. V. E. L. de); beheerder Gevangenpoort te 's-Gravenhage.
 Veth (Bas); conservator Oud-Dordrecht, Dordrecht.
 Vogelsang (Dr. W.); onderdirecteur Nederlandsch museum te Amsterdam.
 Waller (F. G.); waarnemend directeur Prentenkabinet te Leiden.
 Wiggersma (S.); conservator Penningkabinet van het Frieschgenootschap te Leeuwarden.

Correspondeerende Leden:

Aerssen Beijeren van Voshol (Mr. W. F. E. baron van); Zwolle.
 Arkel (G. van); architect, Amsterdam.
 Baak (H. A. van); 's-Gravenhage.
 Backer (Jhr. Mr. J. F.); Amsterdam.
 Baelde (Mej. E.); Rotterdam.
 Balen (C. L. van); Zutfen.
 Balveren (Mr. W. E. J. baron van); Arnhem.
 Barchman Wuytiers (Jhr. J. W. A.); Amersfoort.
 Bastert (J.); Breukelen.
 Beeck Calkoen (Mr. A. J. L.); 's-Gravenhage.
 Beek (J. A. van); deken en pastoor, Rotterdam.
 Beelaerts van Blokland (Jr. W. A.); 's-Gravenhage.

Beets (Mr. Nic.); Amsterdam.
 Begeer (C. J.); Utrecht.
 Bentinck (G. J. G. C. graaf); Amerongen.
 Berden (J. W. H.); Amsterdam.
 Berg (Jhr. Mr. E. W.); Hilversum.
 Bergers (Mr. C. M. A. J.); Maastricht.
 Bergmans (Dr. Paul); onderdirecteur der Univ. Bibliotheek te Gent.
 Berlage N.zn. (H. P.); architect, Amsterdam.
 Beurden (A. F. van); Roermond.
 Blaauw (A. J.); Amsterdam.
 Blok (Prof. Dr. P. J.); Leiden.
 Boekenoogen (Dr. G. J.); Leiden.
 Boer (Dr. T. J. de); Groningen.
 Bogert (A. van den); Barneveld.
 Bondam (Mr. A. G.); rijksarchivaris, 's-Hertogenbosch.
 Borch (W. H. E. baron van der); Ginneken.
 Bos (P. G.); Groningen.
 Bosch (V. G. A.); Arnhem.
 Brandt (Dr. G.); Direktor van het Thaulow Museum te Kiel.
 Brenckman (J.); Lienden.
 Brinckman (Dr. J.); Direktor van het Museum für Kunst und Gewerbe te
 Hamburg.
 Brom (Dr. G.); Utrecht.
 Brom (J. H.); Utrecht.
 Brugge Cate (Mr. B. ten); Groningen.
 Brugmans (Prof. Dr. H.); Amsterdam.
 Bijleveld (W. J. J. C.); Leiden.
 Clemen (Dr. P.); Provinzialconservator van de Rijnprovincie te Dusseldorp.
 Colenbrander (Dr. H. F.); Voorburg.
 Corten (Dr. R.); Rolduc.
 Cuypers (Dr. P. H. J.); Roermond.
 Cuypers (Jos. Th. J.); architect, Amsterdam.
 Craandijk (Dr. J.); Haarlem.
 Croockewit W.Azn. (W.); Amersfoort.
 Deelder (C.); pastoor, Utrecht.
 Derkinderen (A. J.); Laren.
 Destrée (J.); Conservator van het Musée du Cinquantenaire te Brussel.
 Dimier (L.); Parijs.
 Dommer van Polderveldt (Jhr. G. J.); Ubbergen bij Nijmegen.
 Doorninck (P. van); Bennebroek.
 Doppler (Dr. P.); Maastricht.
 Dumont (L. C.); gemeentearchitect, Haarlem.
 Duparc (Mr. M. J.); 's-Gravenhage.
 Eeghen (J. H. van); Amsterdam.

Eeghen (P. van); Amsterdam.
 Eijsinga (Jhr. Mr. W. van); Leeuwarden.
 Enschedé (J. W.); Overveen.
 Epen (D. G. van); 's-Gravenhage.
 Evers (Prof. H.); Delft.
 Everts B.Hzn. (Mr. J.); Arnhem.
 Fabius (A. N. J.); Brielle.
 Feen de Lille (Mr. B. van der); Alkmaar.
 Frederiks (J. A.); rijksarchitect, Middelburg.
 Friedländer (Dr. M. J.); Direktorial-Assistent aan het Kgl. Museum, Berlijn.
 Frimmel (Dr. Th. v.); gräflich Schönborn-Wiesentheidscher Galeriedirektor,
 Weenen.
 Frowein (J.); architect 's-Gravenhage.
 Fruin (Mr. R.); Middelburg.
 Gallee (Prof. Dr. J. H.); Utrecht.
 Geelhoed (G.); Schoonhoven.
 Geradts (J.); Posterholt bij Roermond.
 Gevers (Jhr. Mr. H.); Heemskerk.
 Gils (J. van); architect, Rotterdam.
 Gimberg (J.); Zutphen,
 Gips (A. F.); Delft.
 Glück (Dr. G.); Direktorial-Assistent van het kunsthist. Hofmuseum te
 Weenen.
 Goldschmidt (Prof. Dr. A.); Halle.
 Gonnet (C. J.); rijksarchivaris, Haarlem.
 Graaf (J. J.); pastoor, Ouderkerk a. d. Amstel.
 Gratama (Mr. S.); 's-Gravenhage.
 Greve (H. E.); Amsterdam.
 Guljé (E.); Breda.
 Gijn (Mr. S. van); Dordrecht.
 Gijsberti Hodenpijl (J. E.); 's-Gravenhage.
 Hardenbroek van Hardenbroek (C. C. D. d'Aumale baron van); Driebergen.
 Harderwijk (P. J. van); pastoor, Schiedam.
 Hattink Mr. R. E.); Almelo.
 Heeres (Prof. Mr. J. E.); Leiden.
 Hensen (Prof. Dr. A. H. L.); Warmond.
 Heshuyzen (H. J.); Haarlem.
 Heuff Azn. (J. A.); Tiel.
 Heyligers (Mr. J.); Amersfoort.
 Hezenmans (L. C.); architect, 's-Hertogenbosch.
 Hofstede de Groot (Dr. C.); 's-Gravenhage.
 Hollestelle (A.); Tholen.
 Honig (G. J.); Zaandijk.
 Houck (Dr. M. E.); Deventer.

Houtsagers (P. J.); architect, Utrecht.
 Hurgronje (Mr. W. J. Snouck); 's-Gravenhage.
 Hymans (Henri); directeur kon. Bibliotheek te Brussel.
 Iterson (Dr. F. H. G. van); Gouda.
 Janssen (Wilfried); Nijmegen.
 Jansen (Mgr. Dr. Andreas); Bunnik.
 Jongh (Dr. Johanna de); 's-Gravenhage.
 Juten (W. J. F.); Bergen op Zoom.
 Kalbfleisch (C. A.); Vlissingen.
 Kam (G. M.); Nijmegen.
 Kayser (J.); architect, Maastricht.
 Keppel (J. R. baron van); Breda.
 Kerkhoff (F. M. L.); architect. 's-Hertogenbosch.
 Kernkamp (W. J.); Edam.
 Kesper (Dr. L. A.); Gouda.
 Klönne (B. H.); pastoor, Amsterdam.
 Knappert (Prof. Dr. L.); Leiden.
 Kok (G. B.); Amersfoort.
 Koning (Mr. A. H.); Finsterwolde.
 Kromhout C.zn. (W.); architect, Amsterdam.
 Krook (L.); architect, Zwolle.
 Kruse (John); Stockholm.
 Kuyk (J. M. van); Assen.
 Landweer (G. J.); Hoogeveen.
 Lanschot (A. J. A. van); 's-Hertogenbosch.
 Lanschot (Mr. F. J. van); 's-Hertogenbosch.
 Leeuw (O.); architect, Nijmegen.
 Loffelt (A. C.); 's-Gravenhage.
 Madsen (K.); onderdirecteur Kgl. Malerisamling, Kjöbenhavn.
 Martini Buys (Jhr. P. H. A.); 's-Gravenhage.
 Meekhoff Doornbosch (P. H.); Bafflo.
 Meeteren Brouwer (W. D. J. van); 's-Gravenhage.
 Meeuwen (Jhr. Mr. P. L. van); Almelo.
 Meijes; Hengelo (G.).
 Meinsma (Dr. K. O.); Zutpen.
 Melis (H. J.); Charlois.
 Mengelberg (W.); Utrecht.
 Mensing (A. W. M.); Amsterdam.
 Mock (Jhr. J. L.); Haarlem.
 Moorrees (Th. D. J.); Buurmalsen.
 Mulder (A. J.); rijksarchitect, 's-Gravenhage.
 Muller Fzn. (Mr. S.); rijksarchivaris, Utrecht.
 Muller Hz. (Mr. S.); Rotterdam.
 Mulock Houwer (J. A.); Groningen.

Murray Bakker (J); Amsterdam.
 Meerkerken (J. J. v.); architect. 's-Gravenhage.
 Nijland (Mr. M. C.); Rotterdam.
 Nijland (Hidde); Dordrecht.
 Nottebohm (O.); Antwerpen.
 Notten (M. van); Vogelensang.
 Obreen (C. M. C.); Rotterdam.
 Obreen (H. G. A.); Leiden.
 Oudegeest (Ds. J. J.); Geertruidenberg.
 Pauw van Wieldrecht (Mr. M. I. ridder); Doorn.
 Peters (C. H.); rijksbouwmeester, 's-Gravenhage.
 Polman Kruseman (Mr. W.); Middelburg.
 Portheine Jr. (H.); Arnhem.
 Posthumus Meyjes (C. B.); Amsterdam.
 Prins (P. C. Bloys van Treslong); 's-Gravenhage.
 Rambonnet (N. S.); Elburg.
 Rechteren—Limpurg (A. Z. graaf van); Dalfsen.
 Regt (W. M. C.); Oudshoorn.
 Rengers (Mr. W. J. van Welderen baron); Leeuwarden.
 Repelaer van Spijkenisse (Jhr. J.); Haarlem.
 Reijers (A. J.); Kampen.
 Rheenen-Völter (Mevr. M. van); Bergen (N. H.).
 Ridder (Mr. N. de); Leiden.
 Riele Gzn. (W. te); Deventer.
 Riemsdijk (Jhr. A. W. G. van); Haarlem.
 Rossum (A. A. J. van); pastoor, Benschop.
 Rouffaer (G. P.); 's-Gravenhage.
 Rutgers (Dr. C. L.); Zwolle.
 Rutgers van der Loeff (Dr. J. D.); Haarlem.
 Rutten (M.); Maastricht.
 Rijckevorsel (Dr. E. van); Rotterdam.
 Rijn (G. van); Rotterdam.
 Saher (E. von); Haarlem.
 Sasse van Ijsselt (Jhr. Mr. A. F. O. van); 's-Hertogenbosch.
 Sassen (Armand); Amsterdam.
 Sassen (Aug.); Helmond.
 Scheepens (W.); 's-Gravenhage.
 Scheidius (Mr. E. G. C.); Arnhem.
 Scheurleer (D. F.); 's-Gravenhage.
 Schevichaven (H. D. J. van); Nijmegen.
 Schmeitz (P); pastoor, Venray.
 Schmidt Degener (T.); Parijs.
 Schoengen (Dr. M.); Leeuwarden.
 Schöffner (C. G. V.); Amsterdam.

Schölvink (Mr. J. G.); Amsterdam.
 Schönfeld (Mr. H. J.); Winschoten.
 Schouten (J. L.); Delft.
 Schouten (Mr. A. E.); Haastrecht.
 Serraris (Jhr. Mr. Th.); 's-Hertogenbosch.
 Sillem (Mr. J. A.); Amsterdam.
 Six (Prof. Jhr. Dr. J.); Amsterdam.
 Six (Jhr. C. C. Th.); Amsterdam.
 Sloet (J. J. S. baron); Oosterbeek.
 Snoeck (Jhr. M. A.); Hintham.
 Someren (J. F. van); Utrecht.
 Speelman (Jhr. H. M.); Wassenaar.
 Spoon J. Jz. (A.); Rotterdam.
 Staring (M. L. C.); Dordrecht.
 Steeden (H. F. v.); Leiden.
 Stoop (F.); Dordrecht.
 Storm Buijsing (Mr.); Zutphen.
 Stuijt (J.); architect, Amsterdam.
 Tak (Henri); Middelburg.
 Telling (Mr. A.); 's-Gravenhage.
 Tepe (A.); Driebergen.
 Terveer; Prinsenhage.
 Tienhoven (Mr. P. G. van); Haarlem.
 Tromp van Holst (A. M.); Amersfoort.
 Tutein Nolthenius (R. P. J.); Haarlem.
 Tuyll van Serooskerken van Zuylen (F. L. S. F. baron van); Zuylen.
 Tuyn (W. J.); Edam.
 Tydeman (Mr. M.); Breda.
 Veen (Dr. J. S. van); Arnhem.
 Veenhoven (Mr. B. J.); Utrecht.
 Vermeylen (Prof. A.); Ukkel bij Brussel.
 Verschuer (F. baron van); Arnhem.
 Verweijis (Chr.); Zierikzee.
 Veth (J.); Bussum.
 Vincent (G. J.); Schiedam.
 Visser J.Wzn. (H.); Leiden.
 Visser Dzn (G.); Schiedam.
 Voorst tot Voorst (Mr. A. E. J. baron van); 's-Hertogenbosch.
 Vries (R. W. P. de); Amsterdam.
 Vries (Dr. S. G. de); Leiden.
 Vries van Doesburg (Mr. J. de); Heemstede.
 Vries van Heijst (Mr. M. C. de); Leiden.
 Wentinck (J. C.); architect, Schalkwijk.
 Weizsäcker (Prof. Dr. H.); Stuttgart.

Wesselman van Helmond (Jhr. C.); Helmond.
 Weve (J. J.); Nijmegen.
 Wildeman (M. G.); 's-Gravenhage.
 Willink van Collen (H. W.); Breukelen.
 Wrangel (Dr. E.); Lund.
 Wubben (Mr. L. A. Ubbenga); Rode.
 Wurfbain (Mr. J. C.); Velp.
 IJzerman (J. W.); Amsterdam.
 Zijll de Jong (Th. J. A. van); Zutphen.

Brandgevaar bij loodgieterswerkzaamheden.

Ingevolge het besluit van de laatste ledenvergadering werd door het bestuur van den Bond aan Z.Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken een schrijven gericht, waarbij gewezen werd op de ernstige gevaren voor gebouwen ontstaan door het roekeloos omgaan met vuur bij loodgieterswerkzaamheden, en aan Z.Ex. werd verzocht om de aandacht van provinciale- en gemeentebesturen te vestigen op het bestaand gevaar en op de middelen tot beperking hiervan.

Onder dagteekening van 8 November l.l. mocht het Bestuur van Z.Ex. bericht ontvangen, dat dien dag onder no. 2614 K. W. de navolgende circulaire aan de Commissarissen der Koningin was verzonden.

Aan de Commissarissen der Koningin in de provinciën.

Het Bestuur van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond vestigt mijn aandacht op het ernstig gevaar, dat voor monumenten van geschiedenis en kunst kan ontstaan bij het onvoorzichtig omgaan met vuur door loodgieters bij werkzaamheden aan goten en daken.

Dat dit gevaar niet denkbeeldig is, wordt onder meer bewezen door de vernietiging door brand, slechts enkele jaren geleden, van de kerken te Schagen en te Monster, waarvan de oorzaak in dergelijk verzuim is te zoeken.

Het schijnt wenschelijk, dat de Gemeentebesturen op het bovenbedoeld gevaar worden opmerkzaam gemaakt.

Voorkoming — althans grootendeels — van dit gevaar ware m.i. te verkrijgen, indien steeds de volgende voorzorgen werden in acht genomen:

a. dat steeds een voorafgaand speciaal verlot zal vereischt zijn voor dergelijk werk, hetwelk niet wordt verleend bij hevigen wind of andere ongunstige weersgesteldheid;

b. dat het in het algemeen verboden worde om vuur op het werk mede te nemen en worde voorgeschreven om den vuurbout beneden te verwarmen en buiten het gebouw naar boven te hijschen;

c. dat, waar in uitzonderingsgevallen aan het onder *b* genoemde te overwegende bezwaren mochten verbonden zijn, men althans het vuur alleen in een gesloten pot zal mogen vervoeren en dit voortdurend zal moeten staan onder een speciaal hiertoe aangewezen toezicht;

d. dat steeds, telkens nadat de loodgieters het werk verlaten hebben, terstond eene inspectie in loco zal worden gehouden.

In verband met het groot aantal gebouwen van historisch of architectonisch belang in beheer van gemeentebesturen, heb ik de eer U. H. E. G. uit te noodigen het bovenstaande ter kennis van die besturen te brengen en hen te wijzen op de wenschelijkheid om dit gevaar, voor zooveel in hun vermogen is door doeltreffende bepalingen te beperken.

De Minister van Binnenlandsche Zaken.

Voor den Minister,

De Secretaris-Generaal,

DIJCKMEESTER.

Op een schrijven van gelijke strekking aan de Algemeene Synode der Nederl. Herv. Kerk werd onder dagteekening van 23 November bericht ontvangen dat de Algemeene Synodale »commissie besloten heeft aan de kerkeraden en de kerkelijke administratiën der Hervormde Gemeenten in Nederland een schrijven te richten, waarin op het door U bedoelde gevaar opmerkzaam gemaakt wordt en aanbevolen wordt de door U aangegeven, of soortgelijke bepalingen te maken, en door gepaste middelen te trachten dergelijke bepalingen, voor zooveel noodig, ook in de gemeentelijke politieverordeningen te doen opnemen”.

Gaarne vestigen wij tevens de aandacht op het naar aanleiding van de ministerieele circulaire door J. H. te 's Gravenhage in de N. Rott. Courant van 12 Nov. II A geplaatste ingezonden stuk, waarbij nader gewezen wordt op de gevaren verbonden aan het soldeeren met een benzinelamp.

»Deze benzinelamp, door huisschilders gebruikt bij het afbladderen van verf, is het instrument, dat thans veelal ook door loodgieters bij hun werk in de dakgoten wordt toegepast. De groote hitte van de lange, tongvormige vlam, welke het kleine, gemakkelijk te hanteeren toestel voortbrengt, is voor het soldeeren van looden goten buitengewoon praktisch en bespaart den werkmans bovendien de moeite van het op- en neerlaten van de vuurbouten, maar is tevens een factor van brandgevaar nog oneindig grooter dan aan de ouderwetsche soldeermethode verbonden, daar de vlam, door en langs de goten met het gewoonlijk droge houtwerk of de zich onder de leien bevindende vogelnesten in aanraking komende in een oogwenk brand doet ontstaan.

Het was het gebruikmaken van dit soldeertoestel waardoor in dezen

zomer de kerkgebouwen te 's Gravendeel en te Middelharnis geheel werden gesloopt en dat te Scheveningen belangrijke schade leed.

Wenschelijk ware het dus dat eigenaren en beheerders van kerken, torens en andere groote gebouwen het aanwenden van deze soldeermethode door loodgieters absoluut verboden.

Voorts verdient het overweging aan de werklieden de verplichting op te leggen, gedurende de werkzaamheden steeds een paar emmers water op de daken bij de hand te hebben om een begin van brand te kunnen blusschen, of wel het een of ander handblusmiddel, als minimax, of hoe de in den laatsten tijd in den handel gebrachte handblusschers mogen heeten.

De vernietiging van menig kostbaar bouwwerk zou door dit verbod en bij het inachtnemen van dezen eenvoudigen voorzichtigheidsmaatregel kunnen voorkomen worden."

Nederlandsche Musea.

Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst te Amsterdam. — Aanwinsten.

Reeds vroeger werd er in dit Bulletin op gewezen, dat onze verzameling van Oud-Delfsch aardewerk een graad van volledigheid heeft bereikt waardoor slechts zeer zelden eene gelegenheid zich zal voordoen, dat van het aanvullen eener lacune sprake kan zijn. Toch was dit onlangs het geval, toen, op een veiling bezorgd door de firma Frederik Muller & Co., er twee kleine rechthoekige plakjes werden verkocht, versierd met mansportretten in blauw (hoog 18.5 c.M. breed 14 c.M.) Zij deden dadelijk denken aan het door Havard gepubliceerde portret (*Histoire de la Faïence de Delft, Planche VII*). Het bleken de beeltenissen te zijn der predikanten Hermanus Tegularius en Robertus Junius, naar gravures van Queborn, met eenige andere een serie uitmakende, waartoe dan ook behoort het portret van Dionysius Spranckhusius, door Havard verkeerdelijk aangezien voor Bogerman.

Vergelijkt men de Delfsche plakjes met de gegraveerde portretten, dan zal men moeten toegeven, dat de trekken der personen zeer vrij zijn gevolgd en de gelijkenissen niet zeer getrouw geweest zijn. Maar de moeilijkheden verbonden aan het faïence-schilderen, waarbij het maken van correcties onmogelijk is, doen veel vergeven en dan blijft onze bewondering onvermengd voor de groote picturale resultaten welke bereikt zijn. Zooals die koppen in een prachtig blauw zich houden tegen den roomkleurigen achtergrond van het email, zou men het met pastel op

papier niet gedaan kunnen krijgen. En de vlugheid en soberheid van toets, de rijke gamma van lichte en donkere tonen, wel zeker door de techniek in de hand gewerkt, verraden den meester-schilder.

Het fraaiste der twee te koop geboden plakjes, dat met het portret van den predikant Junius, werd voor onze verzameling verworven; het andere met het portret van Tegularius is thans in het Kunstgewerbe-Museum te Hamburg. Alleen het onze is gedateerd 1660, het bepaalt den tijd waarin ook de andere ontstonden. Of de attributie van Havard aan Abraham de Kooge, gebaseerd op het monogram: A. K. dat op gelijksoortige werken voorkomt, gemotiveerd is, moet voorloopig in het midden gelaten worden.

Een niet minder belangrijke aanwinst is een in eikenhout gesneden groep, voorstellende het Sterfbed van Maria (Hoog 75 cM. breed 54 cM.) Op een eenvoudig bed, het hoofd geleund tegen kussens, ligt Maria, de oogen reeds gesloten. De stervende handen zijn niet meer bij machte de kaars vast te houden, welke een der apostelen dan ook voor haar blijft steunen. Petrus, in het midden aan de lange zijde van het bed, leest uit een brevier en maakt met de rechter hand een zegenend gebaar. Meer aan het hoofdeinde staat de treurende Johannes, met een nog jeugdig gelaat. Links wordt de compositie afgesloten door een apostel die, op de teenen tegen de korte zijde van het bed zich beurend, de kussens overeind houdt. De rechtopstaande figuur van een wierookvat-zwaaienden apostel sluit de groep rechts af. Op den voorgrond links een neergezeten lezende figuur. De zes overige apostelen luisteren, of zien vol aandacht toe achter het bed.

De voorstelling is die waaraan men in de geheele 15de eeuw en in een goed deel van de 16de bleef vasthouden. Van de legende, welke ons door Jacobus a Voragine verteld wordt, is geen spoor meer te vinden; de lichtende palmtak door den engel achtergelaten, welke wij nog zien op het schilderij van Carpaccio (museum te Ferrara), en welke aan het goddelijk bovennatuurlijke van de gebeurtenis herinnert, treffen wij op de latere voorstellingen niet aan. De Apostelen vertoonen zich als gewone belangstellende menschen die een lijkdienst verrichten. De oude Holbein, Martin, Schön, Dürer, de vele Duitsche anonyemen beelden ze niet anders af.

Waar is onze groep ontstaan? Tot welke school behoorde de beeldhouwer die haar vervaardigde?

Wij hebben vroeger reeds naast elkaar gezet een kleine knielende madonnafiguur, fragment van eene Aanbidding van het Kind (Bulletin, 3de jaargang, blz. 11) en de Ontmoeting van Maria en Elisabeth (Catalogus Beeldhouwwerken Nederl. Mus. No. 62); er kan wel geen twijfel bestaan of wij hebben hier twee werken van een zelfden meester, en die meester is een Noord-Nederlander uit het midden der 15de eeuw. Het nieuw aangekochte beeldhouwwerk heeft, op zich zelf beschouwd, een niet sterk uitgesproken Noord-Nederlandsch karakter, maar vergeleken met de vorige, wordt onze meening toch stelliger en ontdekken wij zelfs in de haarbe-

handeling, in snit van oogleden en mond, vooral ook in de handen zooveel overeenkomst, dat wij er toe besluiten, in het nieuwe werk, zool niet het product van een zelfde hand, dan toch het product van een zelfde werkplaats te zien. Wat ons aanvankelijk op een verkeerd spoor bracht, was de ietwat weliger plooiëval der gewaden, die ons eenigzins deed denken aan de voortbrengselen der Brabantsche school. Wij kwamen echter, zooals gezegd, om andere redenen daarvan terug en nu vinden wij ook aanleiding, een vierde werk in onze verzameling, de fraaie groep van musicerende engelen (Catalogus Ned. Mus. No. 43), in hetzelfde verband te brengen. Inderdaad heeft reeds de Heer Destrée, de geachte conservator van het Musée du Cinquantième, te Brussel, in zijn kritiek op mijne studie over het Noord-Nederlandsche beeldhouwwerk in het Rijksmuseum, er op gewezen dat de musicerende engelen niet onder de werken van de Brabantsche school te rekenen waren, maar veeleer onder die van de Noord-Nederlandsche. Ik hel thans tot zijn meening over en geloof, dat ook deze groep uit het atelier is gekomen waar de »Dood van Maria'' werd vervaardigd. In de draperie is zij nog iets verder verwijderd van de »Ontmoeting tusschen Maria en Elisabeth'', maar de behandeling van koppen en handen is weer analoog. De »Dood van Maria'' vormt als het ware een overgang en is tot dusver als het meest typische werk te beschouwen van een atelier dat zowel door de Brabantsche als door de Noord-Nederlandsche school werd beïnvloed en dat misschien in een centrum als 's Hertogenbosch of Breda gevestigd was.

Nu in onze verzameling het kaf van het koren is gescheiden, alles in goed licht is tentoongesteld en nu het geheel behoorlijk kan worden overzien, doemen er beelden op, die zooals de zoeven behandelde groep van vier werken, aan bepaalde ateliers doen denken. Het is geenszins onmogelijk, dat, bij voortgezet onderzoek, de houding onzer oud-Vaderlandsche beeldhouwersschool met al haar nuances zich scherper zal gaan afteekenen en, dat hierdoor haar wezen en geschiedenis zich voor ons zullen gaan ophelderen.

A. PRt.

Mauritshuis.

Sedert de vorige opgave is de verzameling verrijkt met de volgende schilderijen :

1°. *Thomas de Keyser*, mansportret. Gemerkt: *T. D. Keyser Ano 1636*. Legaat van wijlen Douairière A. L. T. A. Grisart, geboren Gravin van Hogendorp van Hofwegen, te 's Gravenhage.

Deze schilderij is afgebeeld en beschreven in Bruckmann's prachtwerk over de Portrettentoonstelling in den Haagschen Kunstkring, 1903.

2°. *Cornelis Janson van Ceulen*. Portretstuk, voorstellende een vader met zijn zoon en vier dochters, vermoedelijk leden van het geslacht Auber.

Gemerkt: *Cornelis Janson van Ceulen fecit 1650*. Legaat van wijlen Douairière C. van Bylandt, geb. Gravin van Hogendorp van Hofwegen, te 's-Gravenhage.

Dit portret is beschreven in het sub 1° genoemde werk.

3°. *Gerrit Berckheyde*. Gezicht op den Vijver en 'het Buitenhof te 's-Gravenhage. Op den voorgrond Prins Willem III, in een met zes paarden bespannen karos uitrijdende. Deze figuren zijn door *Huchtenburgh* geschilderd. Gemerkt door beide schilders. Op doek, $54\frac{1}{2} \times 63\frac{1}{2}$. Legaat van wijlen Dr. T. H. Blom Coster te 's-Gravenhage.

4°. *Adriaen Hanneman*. Portret van een kunstenaar; halffig., naar links gewend. Gekleed in zwarten mantel; achtergrond groenachtig grijs. Niet gemerkt. Op doek, $73\frac{1}{2} \times 62$. Legaat als voren.

5°. *Vlaamsche School omstr. 1640*. Portret eener dame, die in de linkerhand een tulp houdt, in de rechter een schedel, die op een tafel rust. Kniestuk, naar rechts gewend. Op den schedel de woorden: *Sum quod eris*. Gelijkt in de schildering veel op *Cornelis de Vos*. Op doek, 112×94 . Legaat als voren.

6°. *Hollandsch meester onder invloed van Frans Hals*. Rommel-spelende jongen, omringd door vier andere kinderen. Kniestuk. Op den achtergrond boerenwoningen. Links half beneden gemerkt *B. E.* (of *L?*). Gelijkt zeer veel op Jan Miense Molenaar in zijn vroegeren tijd en op Harmen Hals. De handen en enkele koppen zijn zwak. Op doek, 97×81 . Legaat als boven.

7°. *Jan Miense Molenaar*. Boerenbruiloft. Karakterisiek werk van den meester uit zijn middelsten tijd. Niet gemerkt. Weinig belangrijk als kunstwerk. Op paneel, $43\frac{1}{2} \times 56\frac{1}{2}$. Hetzelfde legaat.

8°. *Govert Flinck*. Mansportret, halffig., iets naar rechts gewend, met een breedgeranden kastoren hoed op, de rechter (overschilderde) hand gestoken in den zwarten mantel. Groenachtige achtergrond. Gemerkt: *G. Flinck 16...* Op doek, $72\frac{1}{2} \times 58\frac{1}{2}$. Karakteristiek doch zeer middelmatig schilderij van den meester uit de veertiger jaren. Legaat als boven.

9°. *Vlaamsch meester uit de zestiende eeuw*. Vanitas. In een steenen vensternis ligt een schedel. Op den achtergrond een bergachtig landschap bij avondlicht. Onder de vensternis een blad papier, waarop de woorden: *Memento Mori*. Op paneel 34×26 . Boven afgerond. Legaat als boven.

's-Gravenhage, 2 Dec. 1904.

W. MARTIN.

Dordrecht's Museum.

Op een der laatste veilingen van de firma Fred. Muller werd voor Dordrecht's Museum eene belangrijke aanwinst verkregen door het aankopen van een schilderij voorstellende een optocht van de Dordtsche rederijkerskamer de Fonteynisten uit het begin der 17e eeuw, welke waar schijnlijk den optocht voorstelt door deze kamer op een der landjuweelen gehouden. Het is bekeud dat Dordrecht o. a. vertegenwoordigd was op de rederijkersfeesten te Rotterdam in 1598, te Haarlem in 1613, te Kethel in 1615 en te Vlaardingen in 1616.

Op het schilderij is een groep van personen afgebeeld, die achter elkander voortschrijden, hetzij alleen of met drie op een rij. Volgens de uitvoerige beschrijving door Mr. S. van Gijn, in de Dordrechtsche Courant van 5 December l.l. gegeven, ziet men achter elkander twee blazoendragers, een tamboer en een vaandeldrager tot opening van den stoet, gevolgd door den Prins of Factor der kamer met twee in het zwart gekleede personen. Hierop volgen de vertegenwoordigers der verschillende standen, een boer, een ambachtsman, een kannunik, een monnik, een varensgezel en een krijgsman en daarna de zot, die natuurlijk in geen optocht mocht ontbreken. De volgende personen schijnen voor te stellen de Overheid, die de menigte breidelt, de Hoovaardij, de Tirannij, de Godsvrucht, de Gerechtigheid en de Welvaart. De stoet wordt gesloten door drie burgers, terwijl een vrouw en een jongen terzijde van den weg over hun onder deur geleund belangstellend den optocht gadeslaan.

Het schilderij is 2 Meter breed en 35 cM. hoog. Het is niet geteekend en, hoewel geen meesterstuk, toch niet geheel van kunstwaarde ontbloot. De figuren zijn goed geteekend en de details der costumes zijn nauwkeurig weergegeven. De groote waarde van het stuk is echter in de voorstelling zelve te zoeken, als nauwkeurige afbeelding van een dier merkwaardige optochten van rederijkers, wier werken en streven een zoo belangrijk deel vormden van het intellectueel leven in de 16e en 17e eeuw. Het stuk had dan ook wellicht meer een plaats verdiend in het Museum Oud-Dordrecht; waar dit Museum echter de middelen tot aankoop miste, was het een gelukkige gedachte van Dordrecht's Museum om zich het bezit van dit stuk te verzekeren.

Het bijgevoegd cliché werd genomen naar een foto ons welwillend door den heer S. van Gijn verstrekt.

J. C. OVLIVOORDE.

Stedelijk Museum te Leiden.

Aan dit museum is door den conservator Mr. J. C. Overvoorde in bruikleen afgestaan het middenstuk eener triptiek, voorstellende Christus aan het Kruis tusschen de twee moordenaars. Het is op paneel geschilderd, 106 cM. hoog en 71 cM. breed. Bij gebrek aan een deugdelijke fotografie geef ik hier een uitvoerige beschrijving ervan.

Christus, met de wonde in de zijde, is stervende; de boosdoener links, van wiens vooroverhangend hoofd slechts de haren zichtbaar zijn, is reeds gestorven, terwijl de rechtsche met den dood strijdt. Maria Magdalena omklemt den voet van het kruis, met smartelijk gebaar naar den Stervende opziende. Zij is gekleed in bruin gewaad, met zwart en goud bloem-ornament geborduurd. Daarover draagt zij een lichtrooden mantel. De mouwen van haar onderkleed zijn van een diep donkerblauw. Links van het kruis op een bruin paard een ruiter, gekleed in oranjekleurig onderkleed, donkergroen mouwvest en daarover een wijden, wapperenden geelokerkleurigen mantel. Hij neemt een speer uit de hand van een achter hem staanden geharnasten krijgsman. Biddend wendt zich tot hem een vrouw met wijden, lichtblauwen mantel.

Links op den voorgrond Maria, aan diepe smart ten prooi. Haar donkerblauwe mantel bedekt ook het hoofd. Johannes, die haar ondersteunt en hare linkerhand vat, zit geknield naast haar, opkijkend naar het kruis. Hij draagt een onderkleed van vermiljoen en een lichtrooden mantel. Achter Maria rechts zit op den grond een vierde weenende vrouw, met een zakdoek haar gelaat gedeeltelijk bedekkend.

Ter rechter zijde eindelijk komt op een schimmel een tweede ruiter aan, gekleed in lichtrooden mantel, een witten tulband op het hoofd en een schild op den rug. Een lansknacht wijst hem den Christus, terwijl een andere lansknacht, half van achteren gezien, den ruiter vergezelt. Deze lansknacht draagt een rijk geornamenteerd gouden harnas en helm met bruine pluim, en gouden, rijkversierde scheenplaten. Met de linkerhand steunt hij op een peervormig houten schild met metalen beslag. In de rechterhand draagt hij een speer. Een breed zwaard hangt aan zijn zijde, een blauw rokje en roode beenbekleedingen volmaken zijn kleeding. Rechts achter den »schimmelruiter" ziet men nog twee soldaten.

De voorgrond, waarop de aanduiding van »Golgotha" door een schedel of beenderen ontbreekt, is eentonig bruin en vertoont een schaarsche, weinig zorgvuldig behandelde vegetatie. Den overgang tot den achtergrond vormt een jonge ranke boom.

Op den achtergrond vertoont zich links een weg, waarop twee ruiters met een hond. De weg leidt naar Jeruzalem, dat geheel het karakter draagt van een middeleeuwsche stad. Het water der stadsgracht strekt zich, achter het kruis, tot ver aan den horizon uit. Twee zwanen zwemmen er in, en aan den oever rechts staan wat boerenwoningen met wandelende figuurtjes ervóór.

Rechts gaat eveneens een weg, waarop een soldaat en een boer. van achteren gezien. Deze weg voert langs begroeide rotsen met een kasteel er op, die rechts de schildering afsluiten. Aan den horizon rijzen blauwe bergen op tegen den licht bewolkten blauwen hemel. Eenige vogels vliegen boven de stad.

De totaalindruk der schildering is die van een niet onbelangrijk Hollandsch werk uit het einde der vijftiende eeuw, grootendeels onder den invloed van Cornelis Engebrechtsz. — in de rangschikking der groepen vooral — doch met geheel zelfstandige typen, die niet leelijk zijn, maar niet bijster scherp gekarakteriseerd. De modelleering van het naakt is zwak, de handen getuigen eveneens niet van diepgaande natuurstudie. De vleeschkleur is bruinig-geel en mat, gelijk de meeste kleuren van dit stuk, dat, behalve het blauw en rood der Maria-groep op den voorgrond en het groen-blauw van het landschap weinig levendige kleuren vertoont. Alle kleuren zijn naar geel en bruin gestemd, waardoor het stuk als geheel een prettigen, rustigen indruk maakt. Naar uitdrukking van materie is behalve in het landschap weinig gestreefd, en ook in fijnheid van uitbeelding der borduurselen en der ciseleering op de wapenrustingen munt de schilder niet uit.

Wie de schilder van dit stuk is, durf ik niet te zeggen. In Karlsruhe is een schildering, dat er in menig opzicht aan doet denken, doch bij vergelijking met een fotografie blijkt het niet geheel ermede overeen te komen. Misschien zijn bij nauwkeuriger onderzoek wel enkele werken aan te wijzen van dezelfde hand, maar voorloopig zal toch wel niet uit te maken zijn, van wiens hand het stuk is.

Van de conservatie kan gezegd worden, dat zij, behalve enkele retouches in de lucht, het landschap en de gekruisigden, goed is.

's Gravenhage, 30 Nov. 1904.

W. MARTIN.

Monumenten.

N. H. kerk te Aarlanderveen.

Deze kerk, waarvan de slooping kortgeleden werd begonnen, dateert grootendeels uit het jaar 1646, toen de kerk werd vernieuwd. Het is eene kruiskerk met een schip van drie travees, ondiepe transepten en een koor van twee travees, thans recht gesloten. De oude koorsluiting en de toren zijn waarschijnlijk bij de verbouwing van 1646 gesloopt. Er werd een voorgevel voor het koor geplaatst en een dwarsschip bijgebouwd. Waarschijnlijk werd toen ook het houten gewelf aangebracht en het kleine achtkante open torentje op de kerk. Van den ouden bouw, midden 15e eeuw, is nog in het koor een gedeelte muur met zandsteen horizontale banden bewaard.

De kerk ligt vrij hoog, geheel vrij en is georiënteerd met eene afwijking van circa 7 graden naar Zuid. Vóór de Hervorming was de kerk aan Johannes den Dooper gewijd.

Van het meubilair, dat men bij den nieuwen bouw denkt te herplaatsen, valt in de eerste plaats te vermelden een achtkant blauwsteenen doopvont met gothische roosjes op den rand en driepas-versiering op de zijvlakken van het bekken en van den voet. Bij het bekken is de driepas met blad-ornament versierd. Het doopbekken is gebarsten en wordt door een ijzeren band te zamengehouden. Door een marmerverfje overtrokken dient het als voet voor den preekstoel! Verder vindt men er een koorafsluiting, preekstoel, banken en doophek met bloemguirlandes, omstreeks 1675, en twee koperen lezenaars. Een oude afbeelding van de kerk met den toren is op het raadhuis te zien.

J. C. OVERVOORDE.

Het graf, de graftombe en het beeld onder den baldakijn van Hertog Karel van Egmond in de St. Eusebius- of Grootte Kerk te Arnhem.

III.

In het Bulletin van Dec. 1901 en dat van Juli 1902 gaven wij reeds vrij uitvoerige geschiedkundige beschouwingen van dit monument. Ter wille der volledigheid geven wij in het volgende eenige aanvulling.

De beschadiging, waaraan het bloot heeft gestaan, schreven wij tot dusver uitsluitend toe aan eene instorting van het gewelf der koorapside in 1633. De redenen waarop onze onderstelling berust, deelden wij daarbij mede.

Indien nu dit voorval in 1633 werkelijk heeft plaats gehad, dan heeft men toen het gewelf zoodanig herbouwd, dat men in 1783 weder zulk een voorval vreesde. In de vergadering toch van den Magistraat van 14 febr. 1783 deelde de Opperkerkmeester Bentinck mede, dat zich hierin, sedert vele jaren, belangrijke gebreken hadden vertoond, welke telkens moesten worden hersteld, doch toen zoodanig waren toegenomen, dat een ernstig ongeval niet kon uitblijven. Hij werd toen, ter voorkoming hiervan, gemachtigd »om de nodige ordre te stellen ten eynde het gementioneerde defect op de »beste wijze geassureert en herstelt moge worden.» Dientengevolge deelde hij in de raadsvergadering van 5 April 1783 mede, dat hij het gewelf niet alleen had laten onderzoeken door de stadsbazen, maar ook door den hier vertoefd hebbenden architect de Witte, met verzoek, te willen opgeven op welk eene wijze eene herstelling het best kon worden verricht. Naar aanleiding van de rapporten van deze deskundigen, die ter tafel lagen, besloot toen de Magistraat genoemden Kerkmeester te

machtigen, »om tot herstel van voors. defecten op de voorgeslagene voet »en met de nadere precautiën bij het rapport van den architect de Witte »vervat, de nodige ordre te stellen; voorts, om de nieuwe solder, welke »meede ten voorsr. eynde boven het Choor soude gelegd worden te laten »plafoneeren.»

Hieruit blijkt dus duidelijk, bijaldien het gewelf in 1633 is ingestort, dat dit werd herbouwd en in 1783, wegens het gevaar voor zulk een ongeval, werd uitgebroken en door een plafond werd vervangen, van welk plafond wij reeds vroeger gewaagden. Bovendien wordt door het aangevoerde het gevoelen van den Heer Weissman, in zijn *Gesch. der Beeldende kunst*, 1889, blz. 357, dat hier het gewelf nimmer zou zijn voltooid geweest, afdoende weerlegd.

De uitvoering der werkzaamheden waren den 29 Oct. d. a. v. reeds zoover voltooid, dat de godsdienstoefeningen, welke, wegens het geopenbaarde gevaar, sedert in de st. Jans- en Broederkerk waren gehouden, weder in deze kerk konden worden hervat.

Het is best mogelijk, dat, tengevolge van den bouwvalligen toestand van het gewelf in 1783, aan de graftombe nog meer beschadigingen zijn toegebracht dan zij reeds had ondergaan, en hiervan de reeds medegedeelde herstellingen van 1792, welke toen noodig bleken, het gevolg waren, want, hoe meer wij dit monument bestudeeren en hoe meer wij alles wat hierop betrekking kan hebben, navorschen, des te meer blijkt ons, dat dit oorspronkelijk nog veel schooner en rijker versierd is geweest dan wij thans kunnen opmerken en uit het door ons reeds aangevoerde is af te leiden.

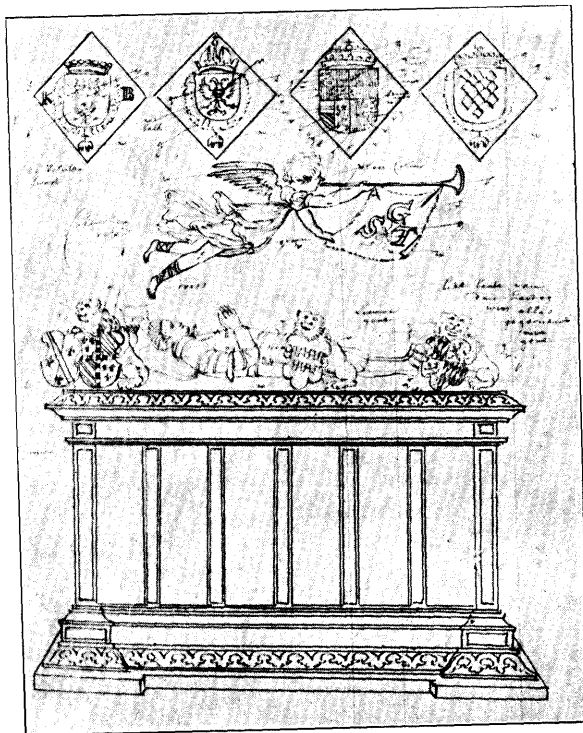
In het kerkarchief bevindt zich namelijk een boek, dat, volgens een voorwoord van den oud-kerkvoogd Visscher Bouricius, teekeningen bevat van wapens, die vroeger op zerken en aan de wanden der Grootte kerk werden gevonden, »genoomen uit het Oude met Coleuren uitgedoste wapenboek, vroeger onder de archieven van die kerk voorhanden geweest.» Dit boek draagt ook de handteekening van F. H. van Berck, die eveneens kerkmeester van deze kerk is geweest. De vervaardiger van het boek is echter niet bekend. Volgens de notulen der kerkvoogdenvergadering van 27 Nov. 1851, heeft de heer Visscher Bouricius het in eigendom verkregen uit den boedel van Beuk.¹⁾

In dit wapenboek nu komt ook eene afbeelding van deze graftombe voor op een schaal van 11 voeten. Uit de afbeelding van het beeld blijkt, dat het bij de vervaardiging nog in ongeschonden staat verkeerde, daar hier de voeten nog niet zijn geschonden en zelfs de bekende ringen aan de vingers der handen niet ontbreken. Deze teekening is blijkbaar door een zeer bekwaam en nauwgezet penteekenaar vervaardigd. De nissen langs

1) Eene heraldische beschrijving van de hierin voorkomende wapens hebben wij onder handen en hopen deze, te gelegener tijd, meer bekend te maken.

de wanden der tombe zijn, jammer genoeg, niet ingevuld. Ook ontbreken hier de versieringen in de pilasters en onder de deklijst, welke toen nog aanwezig waren. Duidelijk wordt echter bij deze teekening aangegeven, dat het beeld toen nog met goud was afgezet en de leeuwen eveneens verguld waren.

Wat echter deze teekening bijzonder opmerkenswaardig maakt, is eene boven dit beeld zwevende faam. Met het aangezicht naar het oosten en in

de rechterhand een zwarte bazuin, verkondigt zij klaarblijkelijk het overlijden van den hertog, want aan die bazuin hangt een rouwvaan, welke zij met de linkerhand ontplooit om de daarop staande gulden letters ^CS T, welke met een lint van zilver bijeengestremgeld zijn, duidelijk te doen uitkomen. Deze letters waren zeer waarschijnlijk de voorletters van zijn wapenspreuk. Het is ons niet mogen gelukken meer gegevens voor een besliste uitspraak te kunnen verzamelen. Hen, die hiernaar een onderzoek willen instellen, moeten wij intusschen opmerken, dat in *deze* vaan de *C* meer op een *G* gelijkt.

Deze faam had eene natuurlijke kleur met vleugels van zilver. Zij droeg een rose onderkleed, een groen bovenkleed en om het middel een

rood ceintuur. De riemen der sandalen waren eveneens rood. Deze polychromeering is des te meer opmerkelijk omdat, zooals wij vroeger reeds opmerkten, dat de gunstig bekende schilder en kunstarcheoloog Alex. Oltmans in 1845 bij de basreliefs ook polychromische versiering vond.

Bijgaande teekening, n°. 1, uit het genoemde boek overgenomen, moge een en ander verduidelijken; zij bewijst onzes inziens overtuigend, dat dit monument oorspronkelijk veel schooner was, dan wij kunnen vermoeden.

In dit wapenboek komt ook eene zeer nauwkeurige penteekening van den baldakijn voor met het hierin geplaatste beeld. Hier hebben deze echter eene andere plaats dan in de kerk, want zij staan juist boven zijn grafschrift of ter rechterzijde van en vóór den tweeden pijler. Wij twijfelen echter, of dit wel de oorspronkelijke plaats is geweest, en gelooven hier meer met de fantasie van den penteekenaar te doen te hebben, omdat hij het ornament om het grafschrift, op eene niet gelukkige wijze, in verbinding heeft trachten te brengen met de ornamentale afsluiting van het grondvlak van den baldakijn.

De afbeelding zelve is eene perspectivische teekening met het oogpunt beneden dat grondvlak en in het midden van den baldakijn. Ook hier zijn de kleuren van het beeld en van het harnas duidelijk aangegeven en wel als volgt: aangezicht en handen: »vlees''; mutsje of netje op het hoofd: goud; harnas: blauw; afzettingen op het harnas: goud; wapenrok: oranje; zoom op dezen: appelbloesem; dijsstukken: »eyser''; scheede van den degen: bruin; bal of appel op het gevest: goud. Vóór het beeld staat ook hier een tafeltje, doch hierop is nog een rood altaarkleedje. Hierop rust verder de helm van natuurlijke kleur, doch deze is hier nog versierd met de kroon met „perele''. evenals de helm op de tombe. Opmerkenswaardig is het hier, dat de hertog den degen aan zijne rechterzijde draagt. Ook moeten wij nog opmerken, dat het beeld hier het aangezicht naar het westen heeft gericht, een stand, welken het in de tweede helft der 19e eeuw tot 1903 ook had. Hierbij mag echter niet uit het oog worden verloren, dat het beeld op deze teekening aan de vingers van de linkerhand de bekende ringen heeft, terwijl deze hand, die met de rechter uit één stuk hout is gemaakt, aan het beeld zelf onafgewerkt bleef. Oorspronkelijk heeft het beeld aan de linkerhand vermoedelijk een der ijzeren handschoenen gedragen. In 1845 lagen deze evenwel reeds hier voor.

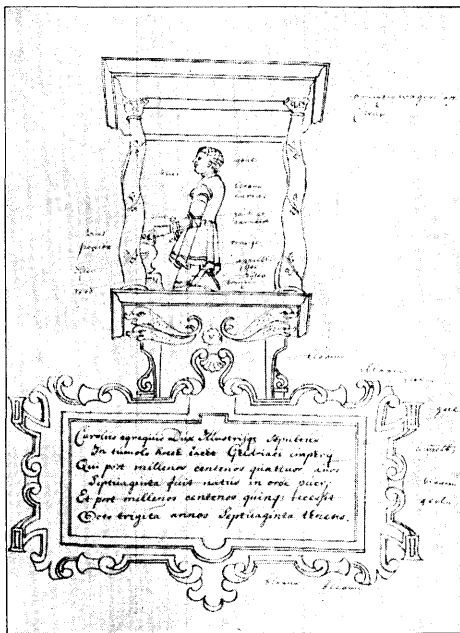
Wat het grafschrift betreft, dit is gelijkkluidend aan het tegenwoordige. De omlijsting is in het meergenoemd wapenboek echter eene geheel andere, n.l. eene eenvoudige cartouche zonder vruchten, bloemen of bladeren. In het midden van het hoofd is alleen eene omgekeerde naar beneden gerichte schelp. Als kleuren der cartouche worden opgegeven, de binnenrand: geel; het vlak der cartouche: appelbloesem; het achtervlak hiervan bij de ombuigingen: blauw; de dikte der cartouche bij de ombuigingen: geel; de schelp: blauw.

Op deze cartouche rusten, als eene versiering, twee consoles met voet-

stukken, die het ornament, zooals wij reeds zeiden, op geen gelukkige wijze, aan den baldakijn schijnen te moeten verbinden, wat op ons den indruk maakt meer fantasie te zijn van den overigens zoo nauwkeurigen pentteekenaar.

Bijgevoegde teekening, n°. 2, uit het genoemde boek overgenomen, toont een en ander nauwkeuriger aan.

Het wandmonumentje, tegenover dit grafschrift aan den tweeden pijler aan de zuidzijde, waarin, naar wij vermoeden, oorspronkelijk »de opstanding des Heeren” was voorgesteld, welke allegorie in 1588 werd weggenomen, heeft, naar onze meening, met de graftombe en het grafschrift in verbinding gestaan. Niet alleen vormen deze drie in den plattegrond een driehoek — het zinnebeeld der Drie-eenheid — maar dit wandmonumentje is ook van hetzelfde zeldzame marmer als de tombe, terwijl op de plaats, waar het zich bevindt, te voren Zijner Hoogheids gestoelte stond.

Met deze monuminten stond in betrekking een rouwbord, waarvan wij in het meermalen aangehaalde wapenboek eveneens eene afbeelding aantreffen, met het opschrift: »Rouw wapen van Hertogh Carel van Gelre hangende aan de pijlaar op het Coor van de Groote kerk tot Arnhem aldernaast de Tombe.” Het heeft dus gehangen onder den baldakijn op zijn tegenwoordige plaats of tegen den daartegenoverstaanden pijler aan de zuidzijde. Het laatste komt ons het meest waarschijnlijk voor, want al de genoemde onderdeelen vormen dan een vierkant met de graftombe in het midden van de oostzijde.

Dit rouwbord was zwart gekleurd, had eene eenvoudige platte omlijsting en eene zeer eenvoudige hoofdlijst. Op dit bord hing rechts het wapen van den hertog, zijnde gedeeld; rechts: een omgewende, klimmende en gekroonde leeuw van goud op een veld van azuur; links: een klimmende leeuw van sabel op een veld van goud. Het renaissance schild is gedekt door een tornooihelm met 5 tralies van goud en een symmetrisch versneden neerhangend helmkleed, waarvan de kleuren niet zijn aangegeven, doch

bijna altijd met die van het veld en stuk overeenkwamen. De helm is gedekt met een kroon van goud van acht bladvormige fleurons op den versierden haarband. Daar boven is het helmteeken, zijnde een witte pronkende pauwstaart met een middenveld van azuur, beladen met den omgewenden, gekroonden leeuw van goud.

In het midden van het rouwbord hing, naar wij vermoeden, het opperkleed van den hertog, dat over het harnas werd gedragen evenals de wapenrok. Dit opperkleed was gedeeld van azuur en goud en respectievelijk beladen met den omgewenden gekroonden leeuw van goud en den leeuw van sabel. Van de mouwen was de rechter van goud, beladen met den leeuw van sabel en de linker van azuur, beladen met den gekroonden leeuw van goud. De franjes van het kleed waren van goud, azuur en rood.

Boven dit kleed hing een vierkant doek, waarschijnlijk de banier of de vaan, welke aan zijn tornadoilans was bevestigd geweest. Het is gedeeld. Rechts: van azuur; links van keel of rood. De franjes zijn van zilver. Op deze vaan vinden wij weder de letters $\begin{matrix} C \\ S \quad T \end{matrix}$ van goud onderling door een lint van zilver verbonden. Wel is waar komen de kleuren van dit doek niet overeen met die van het wapenschild van Gelre, maar men verliese bij een eventueel onderzoek, niet uit het oog, dat het wapen van Egmond een veld is van keel, beladen met zeven kepers van goud. Of dit nu de banier of de ruitervaan was, zeker is het, dat dit doek bij de attributen van den hertog behoorde. Deze wetenschap is zeer belangrijk, omdat wij hieruit mogen besluiten, dat de faam, die boven de graftombe is afgebeeld, hiertoe werkelijk heeft behoord.

Op het rouwbord hing aan de linkerzijde de degen. Volgens de bijvoeging was het lemmet van ijzer en het gevest van goud. Dit gevest was buikvormig en uit spiraalvormige metaaldraden samengesteld. Het was verder aan het boveinde afgesloten door een bal of appel van goud.

Van dit wapen- of rouwbord is niets meer te bespeuren. Het ging in 1795 verloren, toen de wegneming der wapenborden uit de kerk, bij publicatie van de provinciale vertegenwoordigers van het volk van Gelderland, den 11en Februari werd bevolen. Het werd toen in het openbaar verkocht en kwam, voor een zeer klein bedrag, in handen van den oudheidkundige Mr. G. van Hasselt. Hij deelt ons dit zelf mede in zijn zeer zeldzaam boekje: Het Hertog-rijk van den hertog van Gelre en zijn Troon, Scepter en Kroon ¹⁾. Daaruit vernemen wij tevens, dat dit wapenbord, bij de begrafenis van den hertog, in de kerk was opgehangen om daar te blijven. Waar is dit bord, dat in zulke goede handen kwam, thans gebleven? Uit de hierbij gevoegde afbeelding, no. 3, uit het wapenboek, blijkt toch, dat het zeer zeker hooge geschiedkundige waarde had.

In dit wapenboek komt ook eene afbeelding voor van het zilveren

1) Openbare Bibliotheek, behoorende tot de Bibliotheek van wijlen Alex. VerHuell.

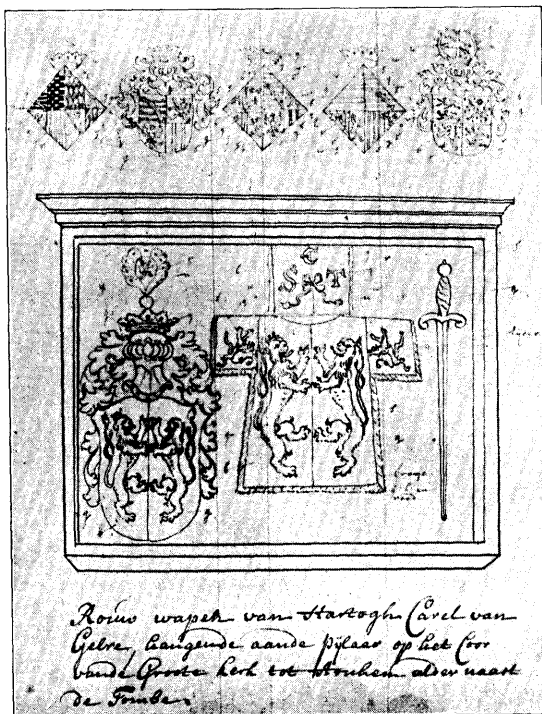
kistje, waarin het hart van den Hertog begraven werd en in 1630 in de Broederkerk werd gevonden. Wij schreven hierover reeds uitvoerig in het Bulletin van Dec. 1901.

De wapens, welke op deze tekening, op die der graftombe met de faam en van het wapenbord voorkomen, hingen vroeger ook op het koor der kerk. Een heraldicus zal ons zeer verplichten met eene mededeeling van wie zij zijn, wijl ons slechts van enkele vorsten en vorstinnen bekend is, dat zij hun wapen bij hun dood in deze kerk lieten ophangen.

Alvorens onze mededeelingen te eindigen is het nog noodig mede te deelen, dat het beeld onder den baldakijn in 1903 eene restauratie heeft ondergaan.

Aanvankelijk werd beproefd de dikke, vuile en vaste stoflaag, die zich op het beeld en het harnas had vastgezet, te verwijderen. Toen het echter bleek, dat deze in den loop der tijden meermalen waren overgeleverd, werd besloten het geheel, onder de deskundige leiding van den Directeur van het Nederlandsch museum te Amsterdam te laten restaureeren.

Dit is op uitstekende wijze geschied. De oude oorspronkelijke polychromie van den houten buste van den Hertog is weder te voorschijn gebracht. Thans blijkt, dat dit beeldhouwwerk indertijd door een zeer bekwaam beeldhouwer is verricht. Ook het harnas is van zijne oude verflagen ontdaan, van roest bevrijd en in zijn oorspronkelijken toestand teruggebracht. Bij die bewerking kwam het wapen of meesterteeken van den vervaardiger — een vierkant schildje beladen met een...? — aan de boveneinden der kuitstukken voor den dag. Ook bleek de hertog om den hals tot op de borst een maliënkolder gedragen te hebben, waarvan de malië

aan het benedeneinde nogal geleden hadden. Op het boistukas werden op de rechterborst eenige gaatjes gevonden voor een sluitstuk waarop de lans bij het steekspel, kon komen te rusten, welk sluitstuk men op het beeld van de graftombe kan zien. Tevens bleek op de scheede van den degen eene kleinere scheede bevestigd te zijn voor de beriging van een dolk of genade ponjaard.

De vergulde kruizen op de borst en rugstukken, zooals die oorspron-

kelijk op het blanke harnas voorkwamen, werden verduidelijkt, evenals de smalle vergulde afzettingen langs de verschillende onderdeelen van het harnas. Noch aan de buste, noch aan het harnas en bijbehorende voorwerpen werd eenige vernieuwing verricht. Zelfs de oranjeleuige wapenrok met rood fluweelen zoom, die veel door den tand des tijds heeft geleden, is weder in zijn oorspronkelijken toestand om des Hertogs middel, maar thans onder het boistukas, aangebracht. Alleen werden de lederen bandjes, waarmede het harnas aan elkander was gehecht vernieuwd.

De wijze, waarop deze restauratie onder het toezicht van de Directie van het Nederlandsch museum door den Heer E. H. Baaij te Amsterdam is verricht, verdient te worden geprezen. Voordat het beeld met harnas naar Arnhem werd teruggezonden, werd hiervan eene afbeelding, No. 4, gemaakt, die de Directie van het Nederlandsch museum gaarne voor deze verhandeling heeft afgestaan.

Ook de eikenhouten kast of baldakijn onderging eene restauratie. Vernieuwingen werden ook daaraan niet verricht. Alleen werd het bovenste lid van de hoofdlijst, dat vroeger in vurenhout was hersteld, nu door een in eikenhout vervangen. Het houtwerk werd van de oude vuile vernislaag ontdaan, in zijn onderlinge verbindingen versterkt en vervolgens in was opgeleverd, op eene wijze, welke de firma J. A. de Klark alhier tot eer verstrekt.

De baldakijn met het daarin geplaatste beeld hangt sedert den 19^{en} Junij 1903 weder aan denzelfden pijler als onmiddellijk te voren. Ten einde echter het beeld beter te kunnen zien, werd het nu lager gehangen. Juist gemeten, bedraagt die verlaging 1.09 M.

Bij deze gelegenheid werd het beeld met het aangezicht naar het oosten geplaatst, daar bevoegde beoordeelaars van meening zijn, dat het oorspronkelijk deze stand heeft gehad.

Dit historisch gedenkteeken maakt thans een' zeer aangename indruk.

Ten slotte komt het ons nuttig voor mede te deelen, dat wij vermeenen ook den vervaardiger van het harnas ontdekt te hebben. Wel is waar zijn onze bewijzen niet zoo vaststaand als die, waardoor wij den maker van den baldakijn aanwezen, maar van een al te lichtvaardig vermoeden zal men ons hier toch niet beschuldigen. Welnu, in den kooromgang der kerk aan de zuidzijde van het koor, vinden wij een grafzerk waarop in een portiek een geharnaste ridder is gebeeldhouwd, die in elke hand een wapenschild draagt. In dezen ridder nu vermoeden wij den maker van het harnas van Hertog Karel. Het is zeker te betreuren, dat tengevolge der besluiten van 1798 de wapens van de schilden zijn verwijderd, daar anders, uit eene vergelijking met het meesterteeken op de kuitstukken van het harnas, het bewijs van de juistheid van ons vermoeden geleverd zou kunnen worden. Ook treffen wij in het reeds meer malen genoemd wapenboek dit wapen niet aan. Naar andere bewijzen moeten wij dus omzien. Letten wij nu op het opschrift der zerk, die onder No. 3216 in de *Iconographia Batava* door E. W. Moes wordt genoemd, dan lezen wij in den rand het volgende in gothische verheven letters: »Int jaer ons hern MV^o en XLIII» den IX dach October starf Meister Jan Harnsmaker. Int jaar XV^oXL den »XXV dach October starf Styn syn huisfrou. Bidt v. die zielen.' 1) Zien wij het Leenregister in, dan lezen wij daar: »Johan van Calis harnischmaker ontfangt een wiltforstergoet met allen rechten ende tobehoor, gelegen in

1) Van de fotografische afbeelding kon, tot ons leedwezen, geen cliché worden gemaakt.

Veluwen to Delen, 6 October 1524. Item tuchtigt sijn vrou Stijn van Daele 23 Jan. 1533. Lijsbet van Calis, huysfrou Dirck Heymericx, erve hares vaders Johans, beleent, 8 July 1544." Uit dit laatste blijkt, dat deze harnasmaker kort te voren was gestorven en uit het voorgaande, dat diens vrouw ook Stijn tot voornaam had, waaruit, naar wij meenen, niet zonder grond, mag worden afgeleid, dat de op den 9en Oct. 1543 overleden Jan Harnsmaker en Johan van Calis harnischmaker een en dezefde persoon is. Hij heeft, zooals wij zien, in den tijd geleefd van Hertog Karel en daar wij gereedelijk kunnen aannemen, dat er in een stad als Arnhem toen niet meer dan één harnasmaker zal zijn geweest, zien wij in hem den maker van het harnas van den hertog, die ook zijn verblijf te Arnhem had en slechts vijf jaren vroeger overleed.

Deze harnasmaker schijnt, wegens zijne diensten aan den hertog bewezen, ook begiftigd te zijn geworden met het tolambt van Arnhem, daar hem den 27 Februari 1518 bevolen werd hieruit aan ieder der beide valkenaars van den hertog, tot onderhoud zijner vogels, 60 goudguldens te betalen en daarboven, voor hun loon, 12 gouden kronen en een kleeding voor 's hertogs divisie. Deze begiftiging onderstellen wij, omdat de hertog, den 1en Febr. 1507, ook wel aan Johan Bourbon, zijn barbier, en Evert de Beijer zijn kamerknecht het tolambt te Tiel schonk. Zijn oversten kok Peter Broickman, stelde hij wel aan tot oversten peinder op de Veluwe, als eene erkenning van de diensten, door hem aan zijn moei Catharina en later aan hem zelven bewezen. Waarom zouden wij dus nu ook niet mogen onderstellen, dat zijn harnasmaker van hem eene gelijksoortige onderscheiding genoot?

Johan Harnischmaker, zooals wij hem hier vinden genoemd, was blijkbaar ook een vermogend man geworden, want den 24en Oct. 1528 ontving de hertog van hem 1000 gouden guldens ter leen, waarvoor hij in het tolambt van den Lobithschen tol op den IJssel werd gesteld, waaruit hij jaarlijks zou genieten 60 gulden voor rente, 50 gulden voor loon en 10 gulden voor een nieuw kleed voor 's hertogs divisie. Deze pandschap werd den 14 April 1552 afgelost met 1500 Karels gulden.¹⁾

Wij zagen hierboven, dat Johan van Calis, harnischmaker, een dochter had. Hij had ook een zoon, die in het Leenregister voorkomt onder den naam van Johan van Dael gen. van Calis. Ook vinden wij nog een Philips van Kalis vermeld, die den 15 Sept. 1532 door Hertog Karel tot tollenaar op den Lobithschen tol te Arnhem werd aangesteld. In hoeverre de kwartieren van vaders en moederszijde van Dael von Kalle zu Dael, welke op een grafsteen van 1585 voorkwamen en in het meermalen genoemde wapenboek te vinden zijn, met het geslacht van Dael gen. van Calis in verband staan, laten wij aan het onderzoek van heraldici over. Die kwartieren waren van vaderszijde: Kalle, Dudenek, Daell en Witten

1) Mr. Is. An. Nijhoff, Gedenk. v. d. Gesch. v. Gelderland.

en van moederszijde: Torck, Heyden, Frijdach en Lintelo. Het begrafenisboek deelt niet anders mede dan dat graf No. 116 in het Zuiderpand op het koor in 1736 toekwam aan de Wed. Isacq Brouwer en in 1765 aan hopman Hendrik Brouwer.

Hiermede eindigen wij ons onderzoek aangaande dit historisch monument en hetgeen hiermede in verband staat, wijl wij twijfelen nog meer te kunnen ontdekken. Anderen, die meer in de gelegenheid zijn oude bescheiden te raadplegen en daartoe meer vrijen tijd hebben dan wij, zijn daartoe beter in staat en willen wellicht mijn arbeid voortzetten. Zeer zouden wij ons verheugen, wanneer de naam van den kunstenaar, die de tombe vervaardigde werd ontdekt, en uit de rekeningen van dit monument meerdere bijzonderheden bekend werden. Wij vleien ons intusschen voldoende gegevens te hebben bijeengebracht om tot eene restauratie der graftombe, die zij zoo hoog noodig heeft, te kunnen overgaan. Moge die nu niet lang meer op zich laten wachten!

H. PORTHEINE Jr.

Architekt der Ned. Herv. Gemeente.

Arnhem, 23 Oct. 1904.

Gevel aan de Choorstraat No. 54 te Delft.

Door den gemeenteraad is de voor de restauratie van dezen gevel gevraagde subsidie van f 150 verleend, waardoor de instandhouding van dit interessant geveltje, waarvan eene afbeelding werd opgenomen in het Bouwk. Weekblad van 29 Oct. ll., is verzekerd. In dit blad van 26 Nov. vinden wij, en terecht, op het belang dezer beslissing gewezen. Niet geheel juist is echter de bijvoeging, dat hierdoor »het beginsel is uitgemaakt, dat het in het belang der gemeente moet worden geacht om in alle gevallen, dat eigenaars van burgerwoonhuizen, die een historische kunstwaarde hebben, niet in staat zijn geheel of gedeeltelijk de herstellingswerken te bekostigen, door het verleenen eener subsidie deze herstelling aan te moedigen, zoo noodig zelfs mogelijk te maken." Reeds in 1901 werd door den Raad van Dordrecht in een dergelijk geval eene subsidie van f 500 verleend voor de restauratie van het geveltje aan de Nieuwstraat No. 33 aldaar en jaarlijksch wordt op de Dordtsche begrooting een gelijk bedrag in margine uitgetrokken, waarover echter alleen beschikt kan worden voor restauraties, waarbij het Rijk een gelijke som bijdraagt. Delft heeft dus slechts het goede voorbeeld gevolgd, reeds door Dordrecht gegeven. Mogen ook andere gemeenten weldra in voorkomende gevallen zich niet minder welwillend betoonen!

Naar aanleiding van de restauratie van dezen gevel was o. a. het volgende adres verzonden d.d. 19 October 1904:

De Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een Inventaris

en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst heeft met groote belangstelling kennis genomen van het adres dd. 13 October jl. waarbij de heeren J. H. Tonnaar, M. A. C. Hartman en L. Couvée ter zake der restauratie van den ouden gevel Choorstraat 54 te Delft, aan Uwen Raad verzoeken :

»voor deze restauratie alsnog een subsidie te geven en daarmede in »beginsel uit te maken, dat het in het eigenbelang der Gemeente moet »worden geacht om in de gevallen, dat eigenaren van burgerwoonhuizen »die een historische kunstwaarde hebben, niet in staat zijn geheel of »gedeeltelijk de herstellingswerken te bekostigen, door het verlenen eener sub- »sidie deze herstelling aan te moedigen, zoo noodig zelfs mogelijk te maken.»

Liefde voor de geschiedenis des lands en eerbied voor de kunstwerken door vroegere geslachten als een kostbaren schat nagelaten, zijn zeker reeds voldoende drijfveeren, om overheidszorg voor het behoud der monumenten van geschiedenis en kunst in het algemeen te rechtvaardigen. Ook praktische redenen spreken krachtig voor zulke bemoeiing. De oude kunstwerken toch zijn uitnemende voorbeelden ter leering van het tegenwoordig geslacht en bepaaldelijk de ambachten kunnen door bestudeering der oude bouwkunst tot nieuwen bloei geraken, gelijk de ondervinding der laatste halve eeuw, die in menig handwerk de oude kunstvaardigheid zag herleven, duidelijk deed blijken.

Voor de gemeenten zijn zulke bouwwerken dubbel eerbiedwaardig als monumenten van kunstzin en den voorspoed harer burgers en herinneringen aan haar grootsch verleden.

Daarenboven bezitten deze overblijfselen van oude kunst voor zeer velen eene aantrekkingskracht en draagt hun bestaan, dat het vreemdelingenverkeer bevordert, dus krachtig bij tot de welvaart eener gemeente.

Het behoeft voorzeker geen betoog, dat al deze redenen evenzeer voor kleinere monumenten gelden als voor de groote openbare gebouwen.

Juist de reeksen van mooie oude woonhuisgevels, op welker bezit eene stad als Delft mag bogen, geven haar eene bijzondere bekoorlijkheid.

Dergelijke overwegingen hebben dan ook verschillende buitenlandsche steden, als Brussel, Brugge, Keulen, Hildesheim, Neurenberg enz. er toe geleid de zorg voor het behoud der bestaande oude gebouwen als een gewichtig gemeentebelang ter harte te nemen.

Het is om deze redeneu, dat de Rijksc commissie zich veroorlooft bij Uwen Raad eerbiediglijk er op aan te dringen, wel gevolg te willen geven aan het verzoek, in bovenvermeld adres tot U gericht.

De Rijksc commissie voornoemd :

De Voorzitter :

(w. g.) P. J. H. Cuypers.

De Secretaris :

(w. g.) Jan Kalf.

Kerkglazen te Gouda.

De Sint Janskerk, met hare beroemde kerkglazen van de gebroeders Crabeth, is nog steeds in restauratie, niet alleen de kerk zelf en muren, pilaars enz., doch ook de glazen der kerk worden zoo successievelijk, het een na het ander, hersteld en versterkt.

Zoo o.a. het glas no. 7, een geschenk van koning Philips II, geplaatst in het Noorder kruispand en groot 805½ vierkante voeten, waarvan het bovenvak, voorstellende de inwijding van den tempel te Jerusalem door koning Salomo, in 1790 door hagel vernield en door witte ruiten vervangen is.

Aanvankelijk was voor het herstel van het benedenvak, 't welk voorstelt de instelling van het Heilig Avondmaal, een deel der kosten aangeboden door den bekenden kunstbeschermer den heer Rahusen te Amsterdam. Thans heeft deze echter de restauratie en vernieuwing van het geheele kerkraam voor zijne rekening genomen.

Hoewel het bovengedeelte, de inwijding van den tempel, geheel vernietigd is, bestaan ook hiervan nog de oorspronkelijke cartons of teekeningen op ware grootte, zoodat het geheele raam, waarop o.a. ook nog voorkomen koning Philips II van Spanje met zijne gemalin Maria van Engeland, bijgenaamd de Bloeddorstige, in hunne koninklijke gewaden, wederom in zijn vroegeren staat zal worden teruggebracht.

De vernieuwing en restauratie van dit belangrijke kunstwerk van Dirck Crabeth zal worden opgedragen aan de firma Schouten te Delft.

N. R. Ct. 23 Nov. 1904.

Gevels te Haarlem.

Twee oude geveltjes aan de Warmoesstraat te *Haarlem*, gebouwd door Lieven de Key, den bouwmeester van de Vleeschhal aldaar, en waarvan een volgens den gevelsteen in 1605 werd gebouwd, werden door slooping bedreigd, doch zijn door den eigenaar, den heer Meijer gelukkig nog behouden, nadat door den architect J. A. G. van der Steur een ontwerp van verbouwing was ontworpen, waardoor de perceelen, zooveel mogelijk met behoud van den ouden bouwtrant, voor het tegenwoordig gebruik zijn aangepast.

Het Schoolmeesterspoortje te Haarlem.

Dit merkwaardig stukje oud bouwwerk is van den Burgwal verdwenen met de beide topgeveltjes van perceel No. 96. Het poortje dateerde van 1595 en had tot opschrift: »Nulle science sans deligence". Iets zal nog gespaard blijven, n.l. het poortgedeelte met opschrift, dat in handen van de gemeente zal overgaan.

N. R. Ct. Oct. 1904.

Raadhuis te Haastrecht.

Door den burgemeester van Haastrecht, Mr. A. E. Schouten, zijn pogingen in het werk gesteld om de noodige gelden bijeen te brengen voor de restauratie aan het Raadhuis, welke, dank zij vooral den krachtigen steun van Mevr. Le Fèvre de Montigny geb. Bisdom van Vliet, met succes zijn bekroond.

Het raadhuis heeft een slanken trapegevel van geelen baksteen met cordonbanden tusschen de verdiepingen.

De hoofd-etage ligt zeven treden boven den grond en is in 1823 van de tegenwoordige trap voorzien, die een sierlijker bordes verving, waarvan de steenen leeuwen nog in de kelders bewaard worden. De geprofileerde eggen langs het venster en het metselmozaiek in de termijntogen boven raam en deur zijn nog in den ouden toestand bewaard, doch het venster en het deurkozijn zijn vernieuwd.

De tweede en derde verdiepingen vallen in den top. Zij zijn nog vrijwel in den toestand van den bouw (1618) en hebben nog de luikjes behouden.

In het middenpenant der tweede verdieping staat een gevelsteen met de wapens van Holland en van Haastrecht en het jaartal 1618. Het wapen van Holland heeft, volgens mondelinge mededeeling, dat van Arkel vervangen. Vier zeer rijke ankers op de tweede en twee eenvoudiger ankers op de derde verdieping verlevendigen den gevel, die door de metselmozaïken en de zandsteenstukken in de bogen en raamomlijstingen een aangenaam vriendelijk aanzien heeft.

Midden op het dak staat een open achtkant torentje met achtkante spits.

Ook inwendig is het raadhuis belangrijk door de gewelfde kelders en den schouw met kap uit het begin der 17de eeuw. Het inwendige is echter zeer veranderd door het plaatsen van schotten en latere vertimmeringen. Waarschijnlijk was er een groote voorhal met open trap naar de tweede verdieping.

Het tegenwoordig raadhuis verving waarschijnlijk een ander, dat bij den dorpsbrand in het begin der 17de eeuw werd verwoest. Haastrecht verkreeg toch reeds stadsrecht vóór 1307, in welk jaar het als »poirte'' wordt vermeld.

Het zelf in den verknoeiden toestand reeds zoo interessant raadhuis zal na restauratie ongetwijfeld een sieraad zijn voor deze gemeente, waar nog zoovele aardige 17de eeuwsche eenvoudige burgergevels bewaard bleven.

J. C. OVERVOORDE.

XIIIde eeuwsche vestingwal te Maastricht.

In de vergadering van den Gemeenteraad van 31 October l. l. werd besloten om een ongeveer 20 M. lang gedeelte van den vestingwal behoorende tot de verdedigingswerken uit het eerste gedeelte der XIIIe eeuw en aansluitende bij de Helpoort (uit 1229) te sloopen. Nadat hiermede reeds een begin was gemaakt, heeft de Raad den 14den November gelukkig besloten dit werk, althans voorloopig te staken. (Zie Bouwk. Weekbl. 19 Nov. 1904.)

De toren te Oirschot.

Met leedwezen vernamen wij uit de dagbladen, dat op Maandag, 12 December jl., de statige toren van Oirschots fraaie kerk was ingestort; het korte bericht trof ons te pijnlijker, daar deze 60 M. hooge toren op architectonisch gebied hoog staat aangeschreven en bekend staat als een der schoonste baksteentorens van geheel Nederland.

Daar de lezer van het »Bulletin» zeer zeker groot belang stelt in dit product van middeleeuwsche bouwkunst, achten wij een beknopt verslag hier niet misplaatst.

De toren dagteekent niet uit de 13de eeuw, zooals in de dagbladen stond vermeld, maar is uit de tweede helft der 15de eeuw; toen in het jaar 1462 de voormalige kerk met alle daarin aanwezige roerende goederen en documenten een prooi der vlammen was geworden, werd terstond daarop met den bouw van de tegenwoordige kerk en van den thans gedeeltelijk ingestorten toren aangevangen, welk werk evenwel in 1472 nog niet geheel voltooid was.

In de 44ste aflevering van »Afbeeldingen van oude bestaande gebouwen», uitgegeven door de maatschappij »Tot bevordering der bouwkunst», komt eene keurig gereproduceerde tekening van dezen toren voor met een bouwkundig overzicht van de hand van ondergeteekende; gemakshalve doen wij hieruit een greep en verwijzen den meer weetgierigen lezer naar genoemde aflevering.

De naam van den bouwmeester van de Oirschotsche kerk en toren is onbekend gebleven; wij weten slechts, dat in 1472 Henricus de Peterchen pastoor en deken was van Oirschot en aan het hoofd stond van een kapittel van elf kanunniken, welke instelling men in of na 1268 dankte aan Hertog Jan I van Brabant, alsmede aan den toenmaligen halfheer Daniël van Oirschot; met het oog op den rijkdom van kerk en toren ligt het voor de hand, dat genoemde Henricus de Peterchen al den invloed van zijne hooge waardigheid zal hebben dienstig gemaakt aan den rijken bouw dezer kerk.

Zij is toegewijd aan den H. Petrus en bezit een sierlijken toren, die gelijktijdig met de kerk gebouwd is.

Eertijds prijkte de toren met een hooge spits, die in 1558 tijdens een zwaren storm neerstortte en het steenen gewelf der kerk vernielde, hetwelk eerst in 1619 opnieuw werd aanbesteed, terwijl de toren na verlies van zijn spits met een lage kap gedekt werd.

Deze kap, op den 11den December 1615 door den bliksem beschadigd, werd op 1 April 1627, op Witten Donderdag, weder door het hemelvuur getroffen en brandde toen af.

Ten einde den toren weer in zijn ouden luister te herstellen, gaf de Koning van Spanje verlof tot dat doel eenige gemeentegronden te verkoopen, van welke bevoegdheid in dien woeligen tijd echter geen gebruik is gemaakt; andermaal werd dus de toren met een lage kap gedekt.

Tijdens de reformatie in handen der hervormden gekomen, werd de kerk bij besluit van 24 December 1798 aan de katholieken teruggegeven, terwijl de toren aan de burgerlijke gemeente werd toegewezen, wier eigendom hij heden ten dage nog is.

De toren, evenals de kerk uitgevoerd in baksteen met eene zeer ruime toepassing van turfsteen, is niet alleen de schoonste uit de Meierij, maar behoort tot de fraaiste torens van ons land. Weinige kunnen hem in schoonheid evenaren; de torens te Vught, St. Michiels-Gestel, Sprang en Asperen verraden eenige overeenkomst, doch de drie eerstgenoemde zijn slechts half zoo hoog als de 60 M. hooge toren van Oirschot, waardoor zij tegenover laatstgenoemden veel in belangrijkheid verliezen.

Deze is in grondplan kwadraatvormig, aangezien elke zijde 12,25 M. bedraagt; de beneden-muren zijn tot op 40 M. hoogte 2,37 M. zwaar, doch daarboven bereiken zij slechts eene dikte van 1,60 M.

Door twee balustraden wordt de toren in drie deelen verdeeld; in tegenstelling met de gelijkvloers-verdieping, waarvan de noord- en zuidmuur hunne volle dikte behouden, heeft de eerste verdieping aan alle zijden nissen van 4 M. breedte, 1,50 M. diepte en 12 M. hoogte, die zeer zeker veel bijdragen tot de sierlijkheid van den toren, doch tevens oorzaak zijn, dat hij op die plaatsen veel van zijne hechtheid verliest.

In der loop der tijden heeft de toren verschillende herstellingen ondergaan, telkens werden kleine sommen verwerkt, die hoofdzakelijk restauratie beoogden doch in werkelijkheid slechts bestonden in het vernieuwen van ouden steen aan de buitenzijde en in het bepleisteren van banden en afdekkingen; toen had de toren dan ook nog geen of slechts onbeduidende scheuren, deze hebben zich eerst de laatste jaren vergroot en verbreed.

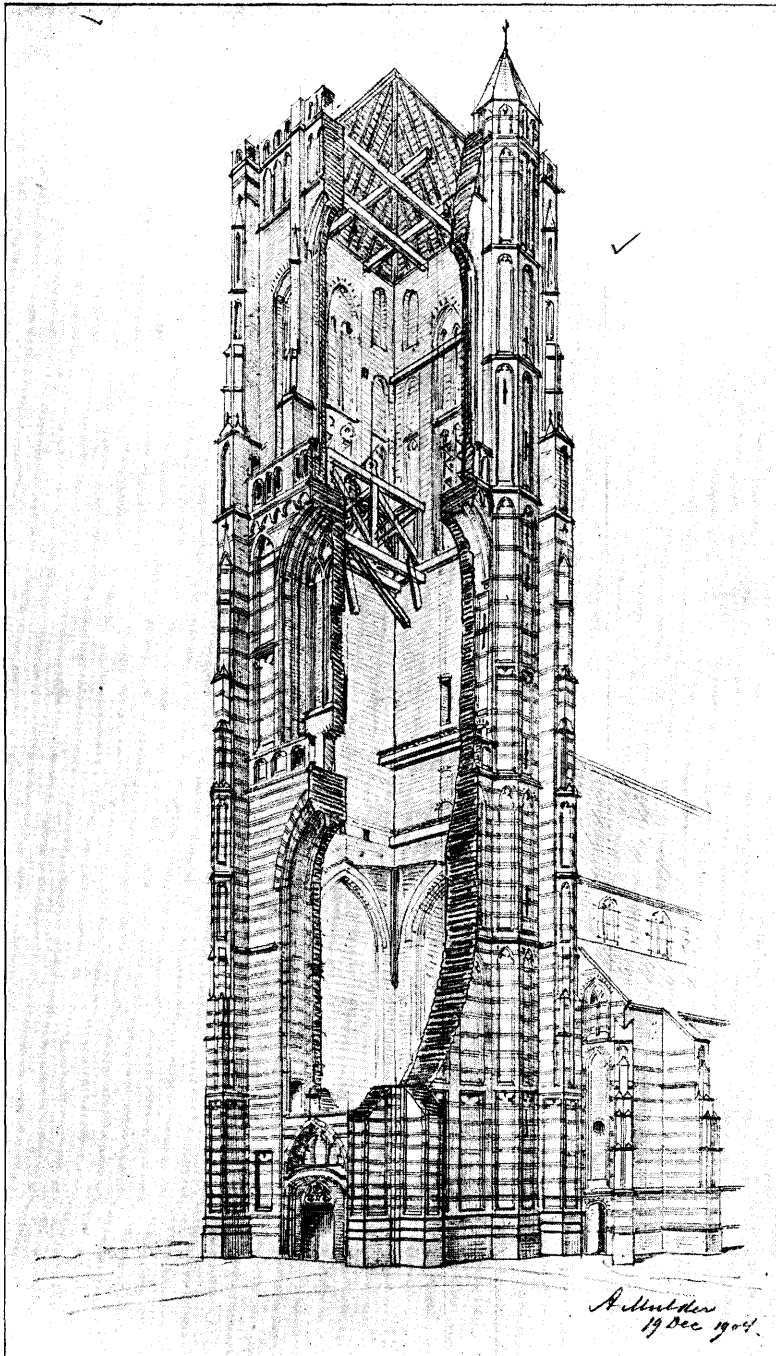
Zoo ontstond o. a. een naar beneden hellende scheur in den zuidelijken contrefort van den westmuur en vertoonden zich scheuren in het midden van den zuid- en westmuur, doch hoofdzakelijk op de eerste verdieping, waar, — zooals reeds gezegd — de toren zijne zwakke zijde heeft.

Hoewel deze scheuren van ernstigen aard bleken, was de catastrofe van 12 December toch niet te voorzien; waarschijnlijk is de contrefort boven de scheur afgeweken en heeft, in plaats van zich van den torenmuur los te scheuren, een gedeelte daarvan in zijn val medegesleurd.

De toren is het laatst onderzocht door dr. Cuypers, die van zijne bevinding rapport heeft uitgebracht; dientengevolge zijn eenige herstellingen uitgevoerd, doch de gemeente kon niet over groote middelen beschikken, zoodat maar f. 500.— daaraan verwerkt is en derhalve slechts een klein gedeelte kon worden uitgevoerd der werken door Dr. Cuypers noodzakelijk geoordeeld.

Laten wij thans een en ander mededeelen over de eigenlijke instorting van den toren, zooals wij die bij een terstond nauwkeurig ingesteld onderzoek hebben bevonden.

Ingestort is over zijn geheele lengte de zuidwestelijke hoek van den

Toren te Oirschot na den ramp.

toren, met zich sleurend meer dan de helft van den zuid- en westmuur, zoodat zonder overdrijving kan gezegd worden, dat ruim een derde deel van den toren is ingevallen.

Het orgel is gedeeltelijk verbrijzeld, balken en vloeren zijn neergeploft, het gewelf is ingestort, twee van de drie klokken liggen onder het puin begraven, terwijl de grootste en zwaarste nog hangt op eene hoogte van 40 M. in een verzakt gedeelte van den klokkenstoel en gevaar voor instorting oplevert; de kap is onbeschadigd gebleven en dekt den toren nog geheel, niettegenstaande een derde gedeelte van hare ondersteuning is verdwenen.

Uit een ingesteld onderzoek bleek, dat het uitwendige der nog aanwezige muren in goeden staat verkeerde; slechts aan de noordzijde is op de eerste verdieping een kleine scheur zichtbaar, terwijl de westelijke contrefort eene voor herstelling vatbare verbrokkeling vertoont.

Zoodra wij van de deugdzaamheid der buitenmuren overtuigd waren, besloten wij ook inwendig ons onderzoek voort te zetten en beklommen daartoe den traptoren, waartoe wij eerst toegang konden krijgen, nadat het daarvoor neergevallen puin was weggeruimd; op dezen tocht werden wij begeleid door den burgemeester dier gemeente.

Van uit den traptoren hadden wij een duidelijk overzicht van het inwendige van den toren en daar wij nog op den tweeden omgang konden rondloopen en den verzakten klokkenstoel van nabij konden bezien, kwamen wij nog meer tot de overtuiging, dat de nog overeindstaande muren geen gevaar voor instorting opleveren, doch dat de klok met den stoel zoo spoedig mogelijk dient te worden verwijderd.

Het ingestorte muurwerk is grootendeels ten zuiden en ten westen van den toren terecht gekomen en heeft de kerk, die op het orgel na onbeschadigd is gebleven, gelukkig gespaard; deze is voorloopig echter onbruikbaar door de groote massa stof, die een duim dik alles bedekt, en doordien de westzijde van het middelschip nog niet door schotten van den toren is afgesloten.

Daar het neerstorten van de klok en van den stoel, zoo mogelijk, moet worden voorkomen, heeft het gemeentebestuur het verwijderen daarvan onverwijld opgedragen aan een bekwaam en met dergelijk werk vertrouwd aannemer uit Rotterdam, die tevens belast werd met het schoren van den beschadigten contrefort. Eerst daarna kan worden begonnen met het opruimen en vervoeren van het puin en het afbikken en optassen der nog gave steenen; gelijktijdig kan dan het kerkbestuur een aanvang maken met het dichten (met binten en planken) van den boog tusschen toren en kerk, zoodat het bedehuis daarna weder aan zijn bestemming zal beantwoorden.

Blijkt later, dat de muren onder de 5 à 6 M. opgestapelde puinhoopen bedolven, geen gebreken vertoonen, dan kan over eene eventueele restauratie gedacht worden; want, hoewel een massa van plus minus 16 à 1700 M³ steen is neergestort, blijft de toren toch voor herstelling vatbaar; bovendien zijn de inwoners van Oirschot te zeer gehecht aan hunnen alouden,

fieren dom, die de trots is, van den geheelen omtrek, dan dat met eenigen grond zou mogen worden getwijfeld, dat niet spoedig het vrij groote bedrag van 70 à 80 duizend gulden, waarop bij oppervlakkige berekening de herstelling van het ingestorte gedeelte moet worden geschat, op de een of andere wijze zal worden gevonden.

Zowel de burgerlijke gemeente als de kerkelijke zijn bereid, ieder naar vermogen, zich zware geldelijke offers te getroosten, zoodat het blijde vooruitzicht bestaat, dat de toren van Oirschot met medewerking en geldelijken steun van provincie en rijk weder in zijn luister van weleer zal worden hersteld.

's-Gravenhage, December 1904.

ADOLPH MULDER.

Het Stadhuis van Sluis.

Het ontstaan der stad Sluis verliest zich in de duistere oudheid.

Eertijds een arm visschersgehucht, klom het op tot een der meest welvarende plaatsen van Vlaanderen. Dien bloei had het te danken aan zijne ligging aan het Zwin, een zeeboezem, die zich uitstreckte tot aan de machtige koopstad Brugge. Vereenigd met Lamminsvliet klom Sluis op tot een plaats, die door de graven van Vlaanderen en later door de hertogen van Bourgondië beschouwd werd als een der voornaamste steden van hun rijk om den buitenlandschen vijand het binnendringen te beletten en het steeds weerbarstige Brugge in bedwang te houden.

Wanneer kreeg Sluis stadsrechten?

Moeilijk is het op deze vraag een afdoend antwoord te geven, maar zeker is het, dat Sluis in 1290 door Gui van Dampierre verheven werd tot een vrije stede van wet (*franche ville de loi*) en een eigen schepenbank kreeg, waarvoor hare burgers terecht zouden staan. Het oudere St. Anna ter Muiden maakte hierover moeilijkheden, als zou het in zijn rechten benadeeld zijn en daarom bepaalde in Mei 1293 Vlaanderens heer de grenzen van het Sluische schependom.¹⁾

Een dertig jaren later vinden wij melding gemaakt van een poorterhuis, waar de schepenen het gerecht spanden. In het oudste oorspronkelijke stuk, berustende in de stedelijke archieven, worden de renten opgesomd, die toebehoorden aan het gilde van O. L. V. ter Sneeuw, en o. a. lezen wij daar van een straat, die zich uitstrekt van de markt tot het poorterhuis (*a foro usque poorthuse*)²⁾. Hoogstwaarschijnlijk — uit aangehaalde akte

1) *Bijdragen tot de Oudheidk. en Gesch. van Z. Vl.*, door H. Q. Janssen en F. H. van Dale, II 191; V 140.

2) Zie deze akte in mijne *Slusana Sacra* blz. 3 (*Annales de la Soc. d'Emulation* d. 53 bl. 199). De daar genoemde markt is zeker niet de huidige Groote Markt maar waarschijnlijk de Vischmarkt, waarvoor de tegenwoordige haven in de plaats is gekomen. De straat, van de Vischmarkt naar het stadhuis, kreeg later den naam van de Meerminnestraat.

valt het niet te bewijzen — heeft dat schepenhuis gestaan ter zelfder plaatse als tegenwoordig. Immers in 1375 lezen we, dat »scepenen te dien tijde hare stede hilden in 't huis te Sceepstale in die Hoghestrate''¹⁾ Want omstreeks dezen tijd moet het tegenwoordige stadhuis gebouwd zijn, dat nu nog de bewondering wekt van allen en onlangs, na eene langdurige restauratie, weer in gebruik is genomen. Had toch het eerste schepenhuis elders gestaan, dan was het niet noodig, dat de openbare zaken voorloopig in een huis op de Hoogstraat werden behandeld.

Sluis zag zich in dezen tijd meer en meer in bloei toenemen: de vaart door het Zwin, al was deze nog zoo beperkt, was voor de stad een goudmijn en steeds zetten er zich nieuwe bewoners neer. De poorters wilden dan ook een schepenhuis, hunne rijke stad waardig, verlangden daarenboven een belfroot, het zinnebeeld van vrijheid en onafhankelijkheid. Want, zooals Mr. Egbert Risseeuw²⁾ opmerkte, »niet naar den bouwtrant der kasteelen van Sluis werd die des torens (van het schepenhuis) geregeld, maar naar de vast aangenomene bouworde voor al de Belfroeten van geheel Vlaanderen, zooals dat van Gent, van Yperen, van Dendermonde, Douai en andere zulks nog heden ten dage getuigen''.

Uit de oudste stadsrekening³⁾ blijkt dat het schepenhuis in 1391 reeds in gebruik was, wijl de vloer reeds hersteld werd »daers van node was''. Ook werd dit jaar nog gewerkt aan het klokkewerk in den toren, want in de volgende rekening vinde we de twee volgende posten:

»Janne Gruitpot van xxxii eekene balken jehghens hem ghecocht ende verwrocht in 't werc van der clocke ende scelle up den thor van scepenen huse; Pieter den Zagher, temmerman, dewelke hadde ghenomen in taswercke tvors.werc van den thorre te makene om vi p groten sterke, twelke hi zo naer ghewrocht ende gherecht hadde up den thor vors. voor den brand up den Zondach van der Triniteit, dat naer dies scepenen ende werclieden merken mochten de tweedeel van den vors. werc wel vuldaen was'' enz. (S. R. n° 2 1392—93).

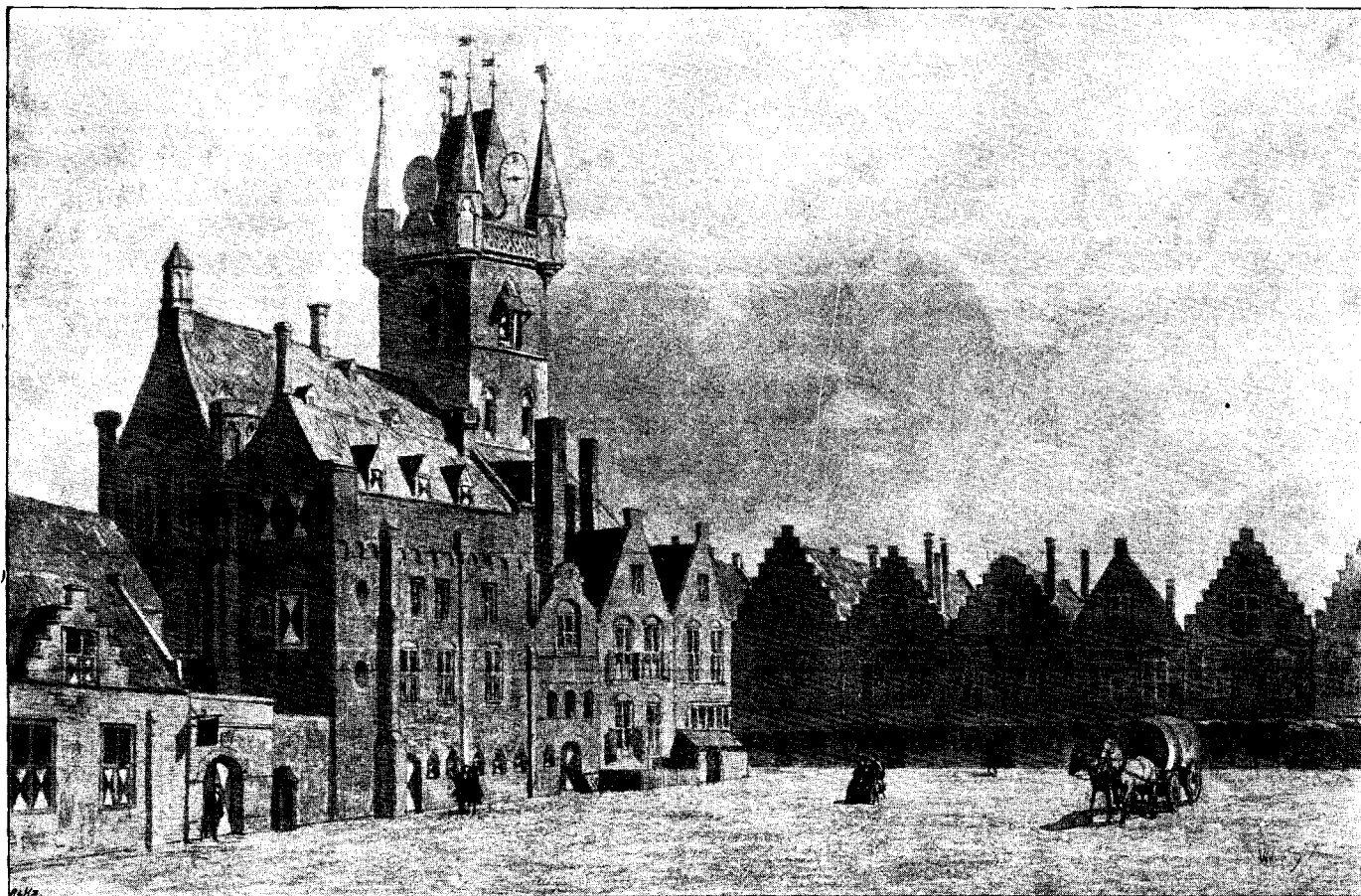
Ternauwernood was het trotsche gebouw voltooid, of het werd bijna een prooi der vlammen. De aantekeningen nu uit de stadsrekening, die op dezen brand en de daaruit gevolgde herstellingen betrekking hebben, gaven de stof tot dit opstel.

Het was tijdens het jammervol Westersch Schisma, in het jaar 1393. Lodewijk de Tremoille, bisschop van Doornik en evenals Philips de Stoute aanhanger van Clemens van Avignon, was, nadat allen in Brugge hem ontvlucht hadden, naar Sluis gekomen om in de O. L. V. kerk eenige

1) *L. Gilliodts van Severen, Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées* IV 535.

2) *Cadsandria*, 1850 bl. 98.

3) Deze rekening (1391—92) is omgewerkt uitgegeven door van Dale *Bijdragen* d. IV; er bestaan twee exemplaren no. 1 en 68.

Raadhuis te Sluis in 1730.

priesters te wijden. De hertog gebruikte zijn persoonlijke invloed om de inwoners van Sluis hunne gehoorzaamheid aan paus Urbanus te doen opzeggen. Den 31 Mei, daags voor den Zondag der H. Drievuldigheid, had men bepaald voor de plechtige wijding, maar des morgens tusschen zeven en acht uur ontstond een groote brand, zoodat de wijding niet kon doorgaan en de bisschop in haast de stad verliet, verwenscht en vervloekt door de Sluizenaars, die meenden, dat God hen strafte, wijl zij een aanhanger van Clemens, een scheurmaker, hadden ontvangen.

Zoo verhalen ons verschillende Vlaamsche geschiedschrijvers: *Meyerus* ¹⁾ *Despars* ²⁾, e. a. In hoofdzaak wordt dit verhaal in de rekening bevestigd; van sommige bijzonderheden vinden we geen woord.

Wij lezen er niet, dat de hertog den bisschop vergezelde; dat de brand uitbrak in de kerk, zooals v. Dale en Meesters verhalen; dat de bisschop van plan was de H. Wijdingen toe te dienen, zooals in tal van latere rekeningen gezegd wordt: »om crune te geven». Zeker is het ook niet, dat de brand begon, Zaterdag 31 Mei, daar altijd gesproken wordt van den brand op H. Drievuldigheid.

Wel is het een feit, dat de bisschop dat jaar Sluis bezocht heeft, want er werd hem wijn aangeboden »tsinen eersten incommene; twee carteteele, deen malevysche ende dander romane» werden door de stad van twee Venetiaansche kooplieden gekocht: zij teekenden hun kwitantie 30 Juni 1393. Nog werd hem aangeboden »een groenen lakene van damast», dat geleverd was door »Nicole van Romanien, galeydre» (S. R. n°. 2). Was de hertog eveneens naar Sluis gekomen, dan zou ook hem zeker wijn zijn aangeboden.

Waar de brand is uitgebroken, kunnen we eenigszins opmaken uit de aantekeningen, aan den voet dezer bladzijde. ³⁾ Het meeste schade toch berokkende de brand rondom het schepenhuis en in de Kapellestraat, die

1) *Meyerus, Annatum Flandriae* l. XIV ad 1393.

2) *Cronycke van der Lande ende Graefsccepe van Vlaenderen ad 1393.*

3) Fol. 51 van S.R. no. 2 heeft een afzonderlijk hoofdstuk van uitgaven »omme tvier te blusschene.» Daarin wordt loon betaald aan 25 met naam genoemde personen »van haren arbeide, dat zy den vorseiden brand holpen blusschen ende wederstaen snachts, alst daeghs te voren gheberrent hadde ende sdaeghs daernaer. Nog aan 30 personen (waaronder uit Venetië en Verona) »meest ghaleyders ende som dietsche van haren lone, dat zy holpen verwaren onzer vrouwenkerke jeghens den vorseiden brand».

Janne Gheerlof, van dat hi seide betaelt hebbende 5 personen ghaleyders, dien hi twee husen omme dede halen in den brand, daerof grote scade ghecommen zoude hebben, also hi der burghmeesters ende ter wet overbrochte.

Jacobpe f. Willems den cupre van tween vaten wiinassiins up ghedaan slaen in den brand bi mer Lodewijk Bonin als bourghmeester van den course daer mede ghebluscht ende verwaerd was Boudin Maes huis en de andere, ende de welke 11 vaten aziins waerdich mochten zijn, also de vors, Jacob seide, V p. groten, daer of hi der stede te gratie dede deene helt. S.R. no. 3 (22 Aug. 1393—31 Aug. 1394).

bij het schepenhuis haar aanvang neemt, terwijl de O. L. V. Kerk wel gevaar liep, maar toch behouden is gebleven. Deze kerk bereikte men, als men komende uit de Kapellestraat schuin de tegenwoordige Beestenmarkt oversteekt en gaat naar het stuk weiland, dat nog bekend staat als »de Plompe Toren»

Tusschen de kerk en het schepenhuis moet ergens de brand ontstaan zijn op Zondag 1 Mei, het feest der H. Drievuldigheid, en hij nam spoedig zulke groote afmetingen aan, dat in het begin niemand aan blusschen dacht. Tal van huizen in de Kapellestraat werden aangetast, het gasthuis — de latere kazerne naast het tegenwoordig postkantoor — zag al zijn gebouwen in vlammen opgaan, ¹⁾ die oversloegen op de huizen en hofsteden rondom het schepenhuis. ²⁾ Hier vond het vuur overvloedig voedsel in het houten binnenwerk; het uurwerk en de klokken vielen naar beneden, ³⁾ al de meubelen en sieraden verbrandden, tot het Missale en het Misgewaad, dat de stad geleend had van burgemeester Bonin en door den priester bij de vergaderingen der wet gebruikt werd om de H. Mis op te dragen. ⁴⁾ Doch ten laatste wisten de heer van der Capellen, Symon van Brugdamme, de kapitein der stad, geholpen door de baljuws en de burgemeesters en eenige schepenen de leiding in handen te krijgen. ⁵⁾

Een aantal personen werden aangewezen om de O. L. V. kerk tegen de neervallende vonken te beschermen, anderen om door verschillende middelen het vuur in zijn voortgang te stuiten: eenige huizen werden omgehaald en azijn werd op de vlammen uitgestort. Na een dag en een nacht met vereenigde pogingen van eigen poorters en vreemden te hebben gearbeid, is men het vuur meester geworden. Nog werden twee personen

1) Diedricke Bollaerd ende Jan Sindael als regierders bi ordenanchen van der wet van der stede hospitale, staende in de Capellestrate in baten van den costen, die tvors. hospitaal heift int vermaken van den edificien, die al verberrent waren, II p. groten S.R. no. 3.

2) . . . ghevellet ende toten fondemente utghedaan . . . de mueren van de husen, die verberrent waren an de westzide van scepenen place. S.R. no. 4.

3) Janne van Ambeurch den smet, van zinen lone ende voorwaerden jeghens hem ghemaect in taswercke dengienen van der huerclocken, die bi de brande van den thoorre van scepenen huse omween ende crom vielen, weder versmeet, vermaect ende gherecht S.R. no. 3.

4) M. Lodewike Bonin van eenen mesghewade ende messael, dat hem toebehoorde ende dewelke verberrende in de capelle van scepenen huze up den vors., Zondach van der Triniteit vors., daemedede scepenen haren capellaan messe daden doen, mids dat de stede zelve gheenen hadde. S.R. no. 2.

5) Andre betalinghe ghedaen den vrenden personen naervolghende van haren lone, dat zy bi avise van minen heer van der Capellen, m. Symoene van Brugdamme, den baillius van Brugghe, van den watre, van der Sluus, den bourghmeesters ende eenighe van scepenen den brand holpen blusschen ende onzer vrouwen kerke verwaren, te dien hende datter tvier niet in vesten zoude enz." S.R. no. 2.

aangewezen om het smeulend vuur in het schepenhuis verder te blusschen. ¹⁾ Want vooral dat gebouw had groote schade geleden, zoodat de vergaderingen der schepenen er geen plaats konden hebben. Zij vergaderden toen in »mijns heeren huus'', waar Jan Slijp, de baljuw van Sluis woonde. Voor het gebruik hiervan werd den baljuw iedere maand één nobel betaald, te beginnen met September 1393. ²⁾ Twaalf nobels werden hem vergoed, zoodat waarschijnlijk in het najaar 1394 het schepenhuis weer betrokken werd.

Inmiddels werd een begin gemaakt met de herstellingen. In de vierde stadsrekening vinden we een hoofdstuk, melding makende van de uitgaven, noodig voor de »materien ghecocht ende bekeerd int scoren van den ghevele van scepenen huse''. Maar eerst en vooral werd de kapel op het schepenhuis in orde gebracht. Het bestek dier herstellingen volgt als Bijlage. Op het dak met »schaelgen'' gedekt werden aan de zijde van de Markt twee standvensters aangebracht en later buiten de overeenkomst nog een derde. ³⁾ Hierin waren ijzeren spillen met looden priemappelen geplant, dragende ijzeren vaantjes, gesmeed door Jan Loof en door den schilder Robrecht van Cothem versierd met de wapenen van Bourgondië en Vlaanderen, van de hertogin en de stad. ⁴⁾

In den toren hing behalve de groote klok Victor, gegoten door Jan Leenknecht ⁵⁾, nog een schel, waarmede de schepenen ter vergadering werden opgeroepen. Deze werd gegoten uit een gescheurde schel van de St. Janskerk, zwaar 708 pond, waarbij Leenknecht nog 550 pond leverde. Doch de eerste maal mislukte het werk en toen zij opnieuw gegoten was, had zij een gewicht van 1200 pond. In Juli 1396 gaf Leenknecht zijn kwitantie voor het ontvangen geld, drie pond en twaalf schelling ⁶⁾ Nog

1) Bet. aan twee personen »dat zij naer den brand 11 daghen ende 11 nachten bluschten tvier binnen den scepenhuse ende tyser ghaderden''; anderen »van haren arbeide dat zy tgruus van boven der vauten in den thor van scepenen huse nederwerpen ende de sticken van der clocke, scelle ende tloot ghaderden.

2) Janne Slijp bailliu van der Sluis in wederlone van den lemmere ende mocynessen, die hi heift in zine woonste in mijns heeren huus, bi dat de wet daer in vierscaren in de zale ende in cameran harer wettelichede ende vergaderinghe houd.

3) Janne Mahieu, temmerman, svors. Pieters Zaghers knape, van zinen aerbeide, dat boven den vors. taswercke hi int dac van der vors. capelle ghemaect heift een derde standveinstre.

4) Janne Loof den smed, van dat hi ghemaect heift de drie yserine spillen ende drie vanekine ghestelt op de vors. standveinstren.

Ruebine den heildescrivere wonende te Sluis (in de St. Pieterstraat) . . dat hi de vors. vanekine . . stoffeerde met wapenen van Bourgoengen, van Vlaendren, van miinne vrouwen van Bourgoengen ende van der Sluis. S R. no 4. Voor de drie vensters werd 36 voet glas gebruikt.

5) Zie de posten hierover in v. Dale. *Een blich op de vorming der stad Sluis* bl. 114.

6) Janne Leenknecht . . heeft verghoten een oude schelle (toebehoorende de St. Janskerk), dewelke voortijts scuerde, als men se slouch an theen boord, om sheren

stond in den toren een uurwerk »om de ghetichede van den daghe ende van der nachte te wetene», dat meester Everaard voor de stad zou maken, doch deze had zijn werk in de steek gelaten en heimelijk de vlucht genomen. Kortom tijd later in 1397 werd het geleverd door Gillis de Proost van Brugge. ¹⁾

In Augustus 1396 had Robin van Cotthem moeten vergulden de vaantjes en wimpels staande op den kap en de vier hoektorens en versieren met de wapens van den hertog en de hertogin, van den graaf van Nevers en van de stad. ²⁾

Maar al die herstellingen hadden veel geld gekost. Om die uitgaven eenigszins te dekken had de stad verlot gevraagd om een hoofdelijken omslag van 150 pond te heffen, wat bij brief, gegeven te Atrecht 27 Maart 1396 (n. s.), werd toegestaan. ³⁾ De gilden brachten op 93 pond en 7 schellingen, de poorters, buiten deze staande, 401 in getal betaalden te samen 27 pond, 9 schellingen, 5 deniers en 4 miten.

Niettegenstaande deze buitengewone inkomsten had de stad zich in schulden moeten steken, en bij het sluiten der rekening 18 Februari 1397 geven de commissarissen des hertogs dan ook den raad »hem lieden te wachten dit naeste toecommende jaer meer kosten an scepenenhuse te doene uutghedaen tgoond datter ghebreect te doene in ende an den thor metgeders den uutlate.» (S. R. no. 5)

Behalve de uitgaven van het uurwerk vinden we in de volgende rekening dan ook slechts de uitgaven vermeld voor de vensters in de tresprie, die in den toren gevestigd was. (S. R. no. 6). En in 1408 werd door Hendrik Jacobsz., den schaliedekker nagezien het dak van de schepenkamer, van het Belfroot en het hoektorentje van het schepenhuis. ⁴⁾

In 1421 en volgende jaren wordt het schepenhuis verder afgewerkt, ja zelfs vergroot. Maar mijne aantekeningen uit de rekeningen zijn hier

ende van der wet weghe een ghebot te doene, weghende VII^c VIII ponden. Later nog 100 pond koper »int ghieten van der laetster schelle nu hangende up den thor, mids dat de erste mesvallen was int ghieten. S. R. no. 5.

1) Jacoppe Ontier ende Staeffine van Dadizeele van dat ter bede van den beurchmeester van den courze zy zochten binder baelgen van de watre, daer zij sheeren knapen zijn, meester Everaerde den huerclockemaeker, die hemelike vloot ende wech trac zonder zine voorwaerde van der stecte engien van de huerclocke te ghereedenen. S. R. no. 6. Zie over de Proost. v. Dale, *Een Blik* bl. 115.

2) Robin van Cotthem »dat hi verghout heeft de XII knapen (gemaakt van 24 koperen »beckinen, wegende 56 p.), twee ghespletene wimplen (van koper) ende achte vanen van den yserinen spillen staende up de cappe, vier houctorren ende stantveinsteren van den nieuwen thorre . . . wimpels en vanen »ghestoffeert metten wapenen miins heeren ende m. vrouwen van Bourgoengen, miins heeren van Nevers ende metten wapenen van der Sluus. 2 pond; kwitantie 23 Aug. 1396. S. R. no. 5.

3) Deze brieft opgenomen in S. R. no. 5. Zie nog v. Dale, *Een Blik* bl. 71.

4) S. R. no. 10 (1 Dec. 1407—28 Dec. 1408).

niet meer zoo volledig. Ik zal ze hier laten volgen: Jorise Lietac, meester metsers over hem zelve ende den personen hiervoren ghenoomd, van dat inghaende Sept. 1421 zy wrochten bi tiden ant breken van den balcghaten in scepenen huus ende ghehankert ziinde die slutende ant sluten van der metselrijen onder de spanlaten int zelve huus III p. III s.

Tydemanne Maes steenhauwere van XXI steenin noten ghesneden met beilden, ghestelt onder de stantfyken van den scepenen huse, jeghens hem ghecocht bi voorwaerden. snede ende steen tstic, v s groten, comt v p. v s.

Janne Scaerping den scaelgedeckere, dekte 28 roeden, voor arbeid, leien en nagelen XXIII p. III s.

Van Janne f. Clais van Rotterdam werden gekocht omtrent Paschen 1422 8500 »metsteghelen»; van Jacop Cravaert van Nieuwpoort een halve last witte metsteenen in Juni 1422; van Jan van Zanten loodgieter lood »int decken van den veursten van den stantveinstere.»¹⁾

Aan Jan Lietac werd nog betaald 5 pond 14 schellingen en 1 denier »van dat in den zomer 1422 zy hebben ghewrocht an scepenen huus int metsen van den cafkoenen, ant steken van den noten onder de stantfyken, int metsen ende raseren daer floot van den ghoten up leicht an beeden ziden, int maken van den stellinghen omme den ghevele up te bringhene ende int beghonnen van den zelve ghevele.»²⁾

In het volgend jaar wordt vooral aan het houtwerk gearbeid: Gheeraerd van Bakele moest zes nieuwe vensters maken, »eenre nieuwe deure neffens den outhare beneden in de nieuwe scepenen camere, item ant stellen ende maken van den portale buten voor de zelve camer ende ant stellen van der ouder vierschare ende int maken van den banken dertoe dienende staende int vors. grote scepenen huus.» IJzerwerk werd geleverd »zoin ant giste nieuwe scepenen huus, zoin an de camer beneden daer wilen stond de vierschare.» En Anthonis Willems de beildescriver moest vergulden en stoffeeren »de crone ende de vane staende up de grote-nieuwe kemenye van scepenen huse.»³⁾

De schepenkamer van weleer was nu de tresorye geworden.⁴⁾

In den zomer van 1428 heeft Antonis Jansz. de beildeschrijver »ghestoffeert tselve beelfroit voer de voorduere ende ghemaect twee figuren van heeren metten stofferinghe van der wapenen ende schilden daerstaende ende noch twee steenine beilden ghestoffeert.»⁵⁾

Of hier de beelden in den gevel bedoeld worden, is niet duidelijk, maar zeker was hij daarmede versierd. want in het volgend jaar, bij her-

1) S. R. no. 20 (1 Dec. 1421—30 Nov. 1422).

2) S. R. no. 20.

3) S. R. no. 21 (1 Dec. 1422—30 Nov. 1423).

4) S. R. no. 22 (1 Dec. 1423—30 Nov. 1424), waar nog meer posten over vensters enz. voorkomen.

5) S. R. no. 25 (1 Maart 1427—28 Februari 1428).

stelling aan den toren worden »de beilden voor scepenen huus” met planken tegen het beschadigen beschermd. ¹⁾ In het midden, waar nu nog een nis zichtbaar is, stond het kruis van den Verlosser, waarvoor in 1428 een deurtje gemaakt werd. ²⁾

Thans moeten we binnen nog een kijkje nemen. Eerst in de schepenkamer.

De banken waren daar bekleed met rood laken, waarop Jacob Jansz. de borduurwerker gestikt had in zijde »tiene schilden, 111 van mijns heren ende dandre van der stede wapene”. Voor vijf ponden stoffeerde bovengenoemde schilder Anthonis Jansz. »de balke, corbeelen van der scepenen nieuwe camere ende de lijsten boven den banken, daer beurchmeesters ende scepenen up zitten ende ooc ghemaect den grooten leeu an de kemmeye van der zelve camere ende den boom metten scilden van ons gheduchts heren ende van zoin zinne landen wapenen ende de zelve kemmeye voord ghestoffeert, ghelyc als men in de vors. camere nu zien mach, daartoe telivereerende alle de vaerwen asur, zelve ende goud.” De lijsten -- een lange en twee korte -- die boven de schepenbanken waren aangebracht, waren gesneden en versierd met veel rozen door Jan de Decker, schrijnwerker. ³⁾

In 1421 had Tijdeman Maes geleverd »eenen scoorsteene lang 13½ voeten, twee schinkelen, twee symmaigen, ende eenre lijste met drien inghelen . . . ten nedersten cafkaoene van den nieuwen scepenen huse. Nog leverde hij: »tween andren scoorsteenen dienende ten tween cafkaoenen in zelve huus ter middelcamer ende der boven.” ⁴⁾

In de kapel werd door een priester steeds de H. Mis gelezen voor den aanvang der vergadering, waarvoor hij jaarlijks 50 schellingen ontving. Wij zien daar staan »een wijnwaterbaetkine dienende te beseghene naer der messe,” dat in 1427 gekocht was; ⁵⁾ twee zilveren ampullen in 1432 door den zilversmid Jan Coukebackere gemaakt uit twee oude. Dat jaar werd ook een kasuifel van zwart satijn »ghefigureert” te Brugge gekocht. ⁶⁾

In 1583 vinden we aangeteekend, dat de stad »drie wynckelkens” onder het stadhuis verpachtte. S. R. n. 84.

Bij de belegering in 1604 had het gebouw veel te lijden van het vijandelijk vuur. In een attestatie van 7 Juli 1604 lezen we »dat veele en diveersche schoten van den canon van den viandt voor dese selve stede liggende ghepasseert hadden den buuck, daeck, mueren ende veynsters”. ⁷⁾

1) S. R. no. 26 (1 Maart 1428—31 Mei 1430).

2) »Van eenen duerkine ghemaect voor scepenen huus voor tbeilde van onsen heer. S. R. no. 25.

3) S. R. no. 24.

4) S. R. no. 20.

5) S. R. no. 25.

6) S. R. no. 29.

7) Rijksarchief Middelburg S. 15 z.

Ten slotte mag hier niet onvermeld blijven de poging in de 18e eeuw gedaan om het stadhuis te verfraaien: de pui werd versierd (?) met twee hardsteen leeuwen.

Hiermede heb ik de voornaamste aantekeningen over de herstellingen en de uitbreiding van het stadhuis te Sluis medegedeeld, die in de archieven der stad gevonden worden. Mogen ze een kleine bijdragen zijn tot de waardeering van een onzer schoonste middeleeuwschen monumenten.

G. C. A. JUTEN.

B I J L A G E.

Pieter den Zaghere van zinen lone ende aerbeyde, dat hi heift ghenomen te temmerne in taswercke de vorseide capelle in den voornen ende condicien naervolghende. Dats te wetene de vors. capelle te betemmerne beneden met 11 ghebinden van eenre staedge van 1111 voeten hoghere, dan zoe was te voren, van groten uutdraghende balken met corbeelen ende stantsiken, also der toebehoord, dewelke balken ende corbeelen int verghaderen int ronde neffens den ziden ten mueren waerd zullen naer eenen bast rond ghetrucken ziin ende de canten onder ghesneden met rosen commende staande up de noten, die men steken zal an beeden ziden in de vors. mueren, boven welken noten lanx den zelve mueren ghesteken zullen ziin reghelen in de vors. stantsiken, boven plat met eenre grouve ende onder met eenre alver ogine ende in de midwaerde van der vors. stage zullen met de vors. balken ghesteken ziin naelden ender onder ghesnede met oginen met 11 alver ghebonden an de henden van der vors. capellen, dewelke stage boven om den zolder te makene gherebbet zal ziin met goeden eekinen brackoenen ende gheloken met goeden ouden sciplanken ende daeronder verhemelt met goeden ghesnedenen tienvoet houten, al van eenre sticke ende snede zonder eenigh spechout. Item de upperste stage scaerp rond met oginen ende de mueren ghebonden met 11 notable balken, die in de midwaerd zullen hebben een lettelt croms, ghehouwen zijnde acht cantte, in de welke zullen steken 11 makelaers, ooc acht cantte ghehouwen, upghaende tot in den combel van den ghespannen, daerin de upperste henden van den ogine ghepuent zullen verghaderen ende int upperste van den ronden van der hemelinghe zullen zy naelden ghaende van ogine te ogine van beeden henden met eenre alver ogine ende ooc zullen de ghespannen ziin ghemaect van goeden eekine brackoenen ende ghestelt up dobbele platen met blockeelen, daer in de vors. dweersbalken zullen ziin ghebonden, boven verhemelt ziinde met goeden ghezaeghden bereedden tienvoet houten, zo vors. es. In welke ghespannen int dac ter placke waerd ooc zullen ziin ghemaect 11 scone standveinstere, luchtende in de vors. camere, die boven, besiden ende de ghevele binnen verhemelt zullen ziin ende buten ghewrocht elc met eene dobbele waghspanne met ghesnedenen windberghen ende

eenen prieme onder ghesneden ende boven scaerp onme te stoffeerne met yserin spillen ende vanekine ende al de dueren ende veinsteren, die boven ende beneden toe behoren, zullen te makene van goede geheele tienvoet hout, wel bereed ende al ghewrocht in voormen van doornixken veinstren ende deuren ende zal ooc up maken ende temmeren de stille boven ende beneden van goeden suffisanten hout, also twerc heesght ende total dies vors. es, beneven temmerlieden, zaghers, handknappen, sniders, hout, yserine naghele den vors. wercke toebehorende ende up ziins zelfs comt, dies zoude hem de stede betalen, mids ooc dat hi ten bate heift den balke ghecocht jegen Janne sceepmeester, xxvi. p. gr., hem betaelt, al eist dat hi tvors. oec niet vuldaen heift, mids dat hi belooft ende hem verbonden heift dat te veldoene xxvi p. g.

S. R. n°. 4 (1 Sept. 1394—31 Aug. 1395).

In 1398 maakte een timmerman »den houtinen weech, metgaders der deure, tween veinstren, een hende van den houtinen vloere int uutlat, den steegher ende ghanc tusschen den thorre ende den groten ghebinde, also men ghaet up de eerste stage ende zolre van den vors. uutlatte; twee dobbele veinstren in de vierschare ter placke waert.

S. R. n°. 6 (1 Sept. 1397—31 Aug. 1398).

Later werd nog een deur aangebracht »also men gaet van den plankiere van den groten kelnare van scepenen huse in de capelle daer de vierschare staet.

S. R. n°. 7 (1 Sept. 1398—31 Sprokkel 1399).

Toren te Sprang.

Nu er zooveel geschreven wordt over den bedreigden kerktoren te Sprang is het eigenaardig op te merken, dat het gat in den toren in ieder geval reeds bestond in 1847.

v. d. Aa zegt in zijn Aardrijkskundig Woordenboek, deel X, p. 639: »Aan den Zuid-Westhoek is deze toren van eene aanzienlijke hoeveelheid muurwerk beroofd van boven tot onder toe; het schijnt niet bekend te zijn wanneer of bij welke gelegenheid deze ramp ontstaan is, en vreemd kwam het ten alle tijde voor, dat aan de herstelling nooit de hand gelegd is geworden; oppervlakkig zou men zeggen dat de toren de herstelling van de bedoelde bres wel noodig heeft».

H. G. A. OBREEN.

Hofpoort op de Runnebaan te Utrecht.

De restauratie van de poort, die toegang geeft tot het Gerechtsgebouw is gereed gekomen.

Boekbeoordeeling.

G. Joseph Kern. — Die Grundzüge der Linear-Perspectivischen Darstellung in der Kunst der Gebrüder van Eyck und ihrer Schule. 1. Die Perspektivische Projection Leipzig. Seemann 1904.

Omtrekteekeningen naar bekende schilderijen van groote meesters, omtrekken, bovendien besterd met het strakke netwerk van roode perspectivische hulplijnen, maken geen heel prettigen indruk en ik ken fijn besnaarde naturen, die alleen door dit procédé reeds afgeschrikt, niet ongeneigd zouden zijn een uitgave als de bovenvermelde ongelezen terzijde te leggen. En toch lijkt me zulks hier niet rechtvaardig, want de studie van den heer G. J. Kern blijkt bij nadere kennismaking belangrijke uitkomsten op te leveren. Bovendien weet de auteur, door gepaste zakelijkheid en prijsenswaardige beknoptheid deze wetenschappelijke pil voldoende te verzilveren, zoodat we alle reden hebben er eenige regels aan te wijden.

Hebben de 15de eeuwsche schilders in Nederland iets meer, dan wat grof proefondervindelijk was, van doorzichtkunde geweten?

Was hun iets bekend over het perspectivisch wijkpunt?

Hebben zij zich met wetenschappelijke theorieën ingelaten en uit welke bronnen hebben zij geput?

Is er een bewuste wetenschappelijke vooruitgang te constateeren?

Ziedaar tal van vragen, waarop de schrijver veelal afdoend antwoord geeft. En dit antwoord was noodig en wenschelijk, daar bij verscheiden, door den schrijver aangehaalde geleerden, verschil van opvatting omtrent deze dingen bestond.

Men nam vrij algemeen aan, dat onze meesters, in tegenstelling met de Italianen van de vroege Renaissance, slechts een vage notie hadden van de meest elementaire perspectivische wetten, een kennis die meer op zwakke overlevering berustte dan op boekenstudie, en men ging zoo ver den anders vrij conscientieusen Facius als fantast te brandmerken, omdat hij meester Jan van Eyck wetenschappelijke neigingen toedichtte. Ook heeft men er zich weinig rekenschap van gegeven, of de fouten, tegen de regelen der kunst gemaakt, bij den één grooter bij den ander geringer waren, en of er soortelijk verschil bestond.

De Heer Kern heeft zich tot taak gesteld deze kwesties zooveel mogelijk op te lossen en schijnt zijn onderzoek op heel wat materiaal te willen uitbreiden, tenminste naar het nummer 1 op deze eerste uitgave mogen we nog meer verwachten. Het onderzoek begint met een nauwkeurige beschouwing van eenige bijzonder geschikte werken van Jan v. Eyck en zijn school, die natuurlijk zoo moesten gekozen worden, dat er voor ons vraagstuk iets te bewijzen viel. Derhalve is er zooveel mogelijk gezocht naar stukken

met veel architectuur. In korte beschrijvingen worden de in perspectief geteekende onderdeelen behandeld, onder verwijzing naar de teekening in het afzonderlijk gehechte deeltje der reproducties. Achtereenvolgens komen aan de beurt: Het Gentsch altaar (Lam Gods en de Boodschap aan Maria op de buitenvleugels,) de »Incehall-Madonna,» samen met de, in onderdeelen corresponderende, »Lucca-Madonna,» het portret van het echtpaar Arnolfini; de Madonna van den kanunnik van der Paele; het middenpaneel van het altaartje der Heilige Maagd te Dresden; de Boodschap aan Maria te St. Petersburg; de Maagd met den donateur en de twee Heiligen in de collectie Rothschild; de Madonna met den kanselier Rolin in 't Louvre; waarbij nog gevoegd worden de Maagd met den donateur en de Heilige Barbara, van Petrus Christus en twee van zijn gedateerde en gemerkte werken, de Boodschap te Berlijn en de Maagd te Frankfort.

De uitkomsten dezer onderzoekingen samenvattend komen wij, met den auteur, tot de volgende slotsom: Jan van Eyck's werk, en wanneer men Huberts hulp en ontwerp bij het »Lam Gods» wil aannemen, ook dat van Hubert, vertoont doorgaands dezelfde fouten tegen de leer der doorzichtkunde: Dubbele horizon, verschillende wijkpunten, onjuist afnemen der afmeting bij toenemen van afstand, verkeerde verhouding tusschen architectuur en menschelijke figuren. Deze fouten zijn niet te wijten aan een opzettelijk schipperen, ten bate van het effect, zooals een schilder dat noodig kan hebben; maar berusten op een onjuiste of liever onvolledige kennis en toepassing der perspectivische wétten.

Het eenige stuk, dat een zuiverder begrip schijnt te verraden, is de Maagd met den kanselier Rolin. Terwijl eindelijk, en dit is merkwaardig, de stukken van Jans leerling, *Petrus Christus*, en daaronder ook een schilderij, dat Tschudi eens bepaald aan Jan toeschreef — »de Maagd met den donateur en de Hl. Barbara» te Berlijn — perspectivisch veel zuiverder geteekend zijn. 1)

Zijn de gevolgtrekkingen, uit deze feiten te halen, reeds interessant, aardiger nog is het tweede deel van 's schrijvers betoog, waar hij de Nederlandsche schilders van de eerste jaren der 15de eeuw vergelijkt met hun directe voorgangers (Broederlam) en hun Italiaansche tijdgenooten (Masaccio) en eindelijk uitspreekt, dat hun vooruitgang in het toepassen van perspectivische stelsels onafhankelijk was van de nieuwe ontdekkingen in Italië. Een vergelijking, zegt hij, leert: »dass die Eyksche Linearperspective eine *Mittelstellung* zwischen der Perspective Broederlams und der Perspective Masaccios einnimmt.»

Na een interessante beschouwing over Jan van Eycks voorliefde voor moeilijke perspectivische projecties, die vooral in de herhaaldelijk geschilderde bolle spiegels uitkomt, wijdt de schrijver een laatste hoofdstuk aan de

1) Sedert had men het op gronden van stijlkritiek weer aan P. Christus toegewezen.

middeleeuwsche bronnen voor de leer der perspectief in Noord-Europa. Euclides, Vitruvius, Vitellio, Alhazen, Peckham worden kort behandeld; hun leer gedeeltelijk vergeleken en het wordt meer dan waarschijnlijk gemaakt, dat Jan v. Eyck met enkele dezer bronnen bekend was.

Jan van Eyck's beteekenis als kunstenaar wordt voor ons door die ontdekking natuurlijk noch grooter noch kleiner; maar wel wordt daardoor nieuw licht geworpen op dien anders zoo duisteren tijd van overgang, op het anders zoo onbegrijpelijk groot verschil tusschen de veertiend'eeuwers en van Eyck. Naast de groote gaven der gebroeders, naast hun technische verbeteringen in het materiaal, kennen we nu ook nog, als niet minder gewichtige factor, hun theoretisch wetenschappelijken arbeid op het gebied der doorzichtkunde.

Trouwens er staat nog veel meer tusschen de regels en als we den auteur iets willen verwijten, dan zou het zijn, dat hij zijn conclusies niet altijd ver genoeg uitstrekt, dat hij de beteekenis van zijn vondst niet overal genoeg in 't licht stelt; maar dit is wellicht overdreven bescheidenheid, waarover niemand hem hard zal willen vallen. Ook de talrijke kwesties, waartoe deze nieuwe mededeelingen ruimschoots stof zullen geven, zijn echter een beetje opzettelijk onaangeroerd gelaten en dat is jammer. Wat valt er b.v. voor het veel bediscussieerde schilderij van de »Vrouwen aan t' graf'', bij Sir Francis Cook te Richmond, uit te leeren? ¹⁾ Hoe zal de auteur zich verantwoorden tegenover Voll's meening, dat de Madonna met den kanselier Rolin een der vroegste werken van Jan v. Eyck zou zijn, wanneer juist dit stuk integendeel, om zijn betere perspectief, ná de »Pala Madonna'' valt, dus na 1436. En hoe komt dit jaartal wederom uit met den leeftijd van den kanselier, wiens portret, als oude man, Rogier van den Weyden in de jaren 1444—45 geschilderd heeft? In acht jaar zooveel onder geworden? Men ziet, er blijven vragen genoeg.

Doch misschien spaart de heer Kern dit alles op voor een algemeen overzicht aan 't eind van zijn serie en we willen dus niet vooruit loopen. In ieder geval is dit rustig geschreven boekje heel wat degelijker lectuur, dan de vele »allgemein philosophische'' kunstgeschriften, waarmee de vroeger zoo peuterig exact werkende Duitschers tegenwoordig den markt overvoeren en even stellig verdient de manier van uitgeven lof. Maar ook hier moge men mij tenslotte een kleine opmerking ten goede houden:

Stof en kleur van het omslag zijn aardig; de apart gehechte reproducties, maken het boekje gemakkelijk leesbaar, doordat men nu naast iedere beschrijving het bijbehorende prentje kan opslaan. Het groen der omtreklijnen evenwel is, naar ons voorkomt, geen gelukkige keuze. Er is iets gemaakts, iets zoetelijks in. Waarom geen zwart? En dan, bij de verzorging

1) Het zinnetje op blz. 24 hierover gezegd, laat de zaak geheel onbeslist. Moet men hieruit opmaken, dat de auteur het stuk voor een der vroegste werken houdt? Dat komt toch met den schildertrant geenszins uit.

van het geheel is te weinig gelet op het allerge wichtigste: de verdeeling der bladzijde in letterblok en wit of figuur en wit. Ook de kapitalen aan 't begin van nieuwe hoofdstukken, passen slecht in het verband, dansen te veel, de regels zijn niet geserreerd genoeg gezet; kortom het geheel is nog een beetje »een huis met aardigen gevel; maar slordige kamerindeeling». En al verkleint dit de verdiensten van den schrijver niet; waar hij eenmaal het loffelijk streven toont ook het uiterlijk van dit wetenschappelijk geschrift te verzorgen, daar had hij toch nog grooteren lof verdiend als hij een stap verder gegaan ware en zodoende een der éérste Duitsche boekjes had geleverd, dat er van A—Z fatsoenlijk uitzag.

Om door deze laatste regels echter den indruk, dat we met *groot genoeg* hebben kennis gemaakt met dit geschrift, niet te doen verflauwen willen we ten slotte nog eens resumeeren: Een kort, zaakrijk verstandig ingedeeld boekje, dat voor de kennis van de ontwikkeling der Nederlandsche kunst gewichtige bijdragen behelst.

December 1904.

W. VOGELSANG.

De Haarlemsche Hofjes. 26 lichtdrukken met bijschriften van J. Craandijk, uitgegeven door »de Vereeniging Haerlem». Haarlem, 1904.

Men vraagt mij eene aankondiging van deze eerste uitgave der Vereeniging Haerlem, en gaarne voldoe ik hieraan, ofschoon het werk meer van lokaal-historischen, dan van kunst-historischen aard is te achten. Wie toch hier eene serie afbeeldingen van bouwkundige details van sierlijke oud-hollandsche poortjes of van rijke interieurs van regentenkamers zoude verwachten, zoude zijn verwachtingen niet bevredigd zien, evenmin als de historicus, die een breed behandeld overzicht mocht wenschen van de ontwikkeling van het hofjeswezen in deze hofjesstad bij uitnemendheid. De schrijver zegt ons trouwens zelf, dat hij slechts eene toelichting heeft willen leveren bij de afbeeldingen, waarbij hij in hoofdzaak steunt op de Beschrijving van Haarlem, van Allan, deel IV en de artikelen van H. L. Janssen van Raay in het Jaarboekje voor de stad Haarlem, aangevuld door enkele onderzoekingen en mededeelingen. Op populaire wijze is bij elk hofje in het kort het belangrijkste bijeengebracht, wat uit gedrukte bronnen of mondelinge overlevering te verzamelen was.

De lichtdrukken van het bekend adres van den heer H. Kleinmann en Co. zijn in het algemeen uitstekend uitgevoerd. Zij geven eene serie kijkjes in dat ons in gedachten in vroeger eeuwen terugvoerende hofjesleven, rustige, vreedzame hoekjes, ver van het stadsgewoel, een stuk volksleven dat ongetwijfeld waard is vastgelegd te worden.

Onze gelukwensch aan de jonge Vereeniging bij hare eerste uitgave, die ons doet hopen, dat ze het begin zij van een in menig opzicht belangrijke serie.

J. C. OVERVOORDE.

Kleine Mededeelingen.

Romeinsche Toilet-artikelen.

Ieder die met het antieke Romeinsche glaswerk bekend is, weet dat daar onder voorkomen, voorwerpen in den vorm van vogeltjes, zeer dun geblazen en van verschillende kleur. Ze zijn geheel dicht met uitzondering van eene zeer kleine opening aan den staart die spits in een punt uitloopt.

In mijne verzameling heb ik twee zulke exemplaren. Een van blauw glas, geheel ongeschonden en een van wit glas, waarvan de kop en staart afgebroken en verloren zijn gegaan. Beiden zijn ten deele gevuld met eene witte stof eenigzins hard en korrelig, het blauwe nog met eene groote hoeveelheid die zich los daarin beweegt, daarentegen bevat het witte, deze stof in mindere mate in den hals en tegen den rug van het vogeltje aangekleefd. De eerst genoemde inhoud is niet te bereiken, men zou daartoe het voorwerp moeten breken, maar uit het witte dat gebroken is, heb ik een deel dezer stof genomen die wij N°. 1 zullen noemen.

Verder komen in mijne verzameling ook voor eenige zeer dun geblazen glazen bollen, eveneens van verschillende kleur. De diameter bedraagt circa 8 centim. of minder, met een klein cirkelvormig halsje van circa 10 Millim. diamr. Hierin vindt men nog de overblijfselen van de roode stof die deze vroeger bevatten, wel is waar in geringe hoeveelheid, maar toch nog genoeg voor onderzoek. Een dezer bollen is gebroken en daardoor is deze stof gemakkelijk te bereiken. Tegen den inwendigen wand, van een exemplaar dat nog in zijn geheel is, kleeft het in eene zeer dunne laag, nog zoo overvloedig aan, dat het glas hierdoor geheel rood gekleurd is.

Wij zullen deze stof met No. 2 aanduiden.

Nu is het bekend of men vermoedt, dat deze voorwerpen tot de toiletbenoedigheden der Romeinsche vrouwen hebben behoord, waarom zij, in Duitschland, in de Catalogi der Musea, ook wel de Schminkkugeln, namentlijk de laatste worden genoemd.

Beiden vogeltjes en bollen zijn hier uit een vroeg Romeinsch grafveld, uit den Augusteïschen tijd opgegraven. Dit bevestigt de chronologische aanduiding dezer vaten, die wijlen Prof. Dr. Felix Hettner Directeur van het Provinciaal Museum in Trier in zijn *Illustrirter Führer*, Pag. 104—111 daarvan heeft bekend gemaakt.

Ik meen te mogen veronderstellen dat het van wetenschappelijk belang is, te weten waaruit deze stoffen bestaan, die de Romeinsche dames, naa men meent voor hun toilet hebben gebezigd.

De Heer H. L. Visser, Doctor in de Chemie, alhier was zoo welwillend deze stoffen te onderzoeken en nu deel ik gaarne de uitkomsten zijner

analysen mede, onder wedergeving van zijn rapport, waarvoor ik hem bij deze mijnen vriendelijken dank betuig.

Rapport van Dr. H. L. Visser.

Nijmegen, 21 Nov. 1904.

»Uitkomsten van het onderzoek van twee monsters, mij door den »Heer Kam ter hand gesteld afkomstig uit gevonden Romeinsch glaswerk »van antieken oorsprong.

»Stof No. 1 afkomstig uit het gebroken vogeltje, vertoonde witte »korreltjes. Als wezentlijke bestanddeelen dezer konden worden aangetoond, »*Calcium, Zwavelzuur* en koolzuur. Organische stof kon niet worden aan- »getoond. De conclusie is dus dat dit mengsel, samengesteld was uit Calcium »sulfaat (grips) en Calcium carbonaat (Kryt).

Stof No. 2 Was »een licht rose gekleurd poeder, met stukjes aarde gemengd waarvan het »bij het onderzoek zorgvuldig werd bevrijd.

»Ook in dit monster kon geen *vet* worden aangetoond, wel duidelijke »sporen van organische stof, terwijl onder het microscoop in enkele stukjes, »fragmenten van plantaardig weefsel zeer goed waren waar te nemen. Welk »plantendeel hier echter voorlag, kon niet worden aangetoond.

»De aanwezigheid van de volgende bestanddeelen kon met zekerheid »worden aangetoond.

Calcium, Magnesium, Natrium, Kalium, Aluminium, Kiezeldzuur. Phos- »phorzuur. Koolzuur. (de niet onderstreepte stoffen slechts in geringe »hoeveelheid.)

»Aluminium werd aangetoond na ontsluiten der stof met sterk zwavel- »zuur, zoo ook het kiezeldzuur, phosphorzuur was in de waterige oplossing »aanwezig.

»Met zekerheid kon de *afwezigheid* worden geconstateerd van Ijzer, »Chroom, Mangaan, Cobalt, Lood of Zink.

»Geen bevredigende verklaring kon echter worden gevonden voor de »roode kleur van het mengsel. De afwezigheid van boven genoemde ele- »menten, sluit hunne gekleurde verbindingen benevens de z. g. terra »sigillata (bolus rubra) uit; de kleur hiervan is trouwens ook anders, meer »bruin rood.

»Bij verhitting, zoomede door behandeling met sterke zuren verdween »de roode kleur. Met aether of andere dergelijke oplosmiddelen kon zij »niet aan de stof worden onttrokken.

»Concludeerende komt mij de volgende samenstelling het waar- »schijnlijkst voor.

»Aluminium silicaat (Bolus alba of argilla) gemengd met calcium »carbonaat, natriumphosfaat en plantaardige stof; benevens eene roode »kleurstof, wellicht door de laatste veroorzaakt. Mogelijk gelukt het later »eens, de aard der roode kleurstof vast te stellen. De overige gevonden

»bestanddeelen worden geredelijk verklaard uit de onzuiverheid der ge-
»bezigde grondstoffen.

»Het blijkt uit beide analyses, dat hier geen toevallige bestanddeelen,
»doch wel degelijk opzettelijke mengsels voorliggen.

»Tevens dat de gevondene residuën niet de overblijfsels zijn van
»zalfachtige of met vette oliën bereide mengsels, maar strooipoeders waren.
(get.) H. L. VISSER.

De laatste conclusie van Dr. Visser stemt met den aard der vaten, ten minste wat het vogeltje betreft, overeen, want eene vloeibare of zalfachtige stof, had zich niet door de zeer naauwe opening aan den staart van het vogeltje zooals het in zijn geheel is, kunnen ontlasten, daar dit ronde gaatje maar circa $1\frac{1}{2}$ millim. bedraagt en het overigens hermetisch gesloten is.

Verder willen wij hier nog laten volgen de Noot op bladz. 107 van Hettners Führer bovengenoemd, waar wij lezen:

»Houben, Castra Vetera S. 62, glaubte, in den Kugeln befindlichen
»Resten, weisse oder rothe Schminke erkennen zu können, woraufhin die
»vulgäre Bezeichnung »Schminkkugeln» entstanden ist. Nach einer in den
»Public. de Luxemb. VIII 1852 8169 mitgeteilten chemischen Analyse
»soll der Inhalt aus Thränen bestehen!! Die Untersuchung der Kugel
»11983 in Saal 19 Schrank I 6. (Museum Trier) welche Hr. Chemiker
»Dr. Schnell gütigst vornahm, ergab, dass der Inhalt lediglich aus einge-
»drungenem Lehm bestand. Reste von Fett oder Öl konnten nicht consta-
»tiert werden.

De hier gevonden voorwerpen met dezelve inhoud en het onderzoek van Dr. Visser, werpen dus een nader licht op deze materie, dat wel belangrijk genoeg is om in breeder kring bekend te maken.

Een glazen vaatje in den vorm eener amphora uit hetzelfde grafveld bevindt zich ook in mijne verzameling, kennelijk ook een toilet-artikel dat eveneens overblijfselen dezer roode stof bevat, die het een rood aanzien geven van dezefde kleur als de glasbollen. Zie den Führer bovengenoemd, Pag. 107 fig. No. 9 en 10.

Nijmegen 16 December 1904.

G. M. KAM.

Avondmaalzilver bij de Ned. Herv. Kerk.

De Redactie van het *Bulletin* van den *Oudheidkennenden Bond*, was zoo vriendelijk mijne circulaire inzake het Avondmaalzilver in haar orgaan [Oct. aft.,] op te nemen; evenwel met een Naschrift, waarin onder waardeering der bedoeling, dit werk *overbodig* en *weinig resultaat belovend* wordt genoemd.

Dat de Leden der Rijkscommissie beter kunnen oordeelen over de

kunstwaarde van 't Kerkzilver dan de meeste beheerders dier schatten, wil ik niet tegenspreken, doch we weten nu eenmaal te goed, hoe lang op een resultaat moet worden gewacht, als in Nederland iets commissoriaal wordt gemaakt; en is nu het onderdeel Kerkzilver, niet een uiterst klein onderdeel van den reuzenarbeid door de Commissie op de schouders genomen, *en* zullen die Verslagen worden gedrukt? *en* wanneer?? Kan dus mijn belanglooze bemoeiing in deze, overbodig worden genoemd, temeer daar door deze enquête wellicht nog veel kan worden gered, dat anders denzelfden weg opgaat van andere waardevolle stukken, welke in handen van antiquairs of kunstliefhebbers zijn overgegaan, terwijl dit toch nooit de bedoeling der schenkers kan zijn geweest, die de voorwerpen aan de kerken vereerden, om door de gemeente ten eeuwigden dage te worden gebruikt, of althans bewaard.

Dat in deze arbitrair werd, en misschien nog wordt gehandeld, blijkt mij uit een globale¹⁾ opgaaf van het Kerkzilver te *Leiden*, waarbij o. a. wordt gerelateerd:

»Voor zoo ver zij gedateerd zijn, dagteekenen de zilveren voorwerpen »alle uit de achttiende eeuw [1721, 1739, 1752, 1755, 1760] behalve de »zilveren schenkkannen, die in 1897 vervaardigd zijn *uit de opbrengst van »twee overbodig geworden oude avondmaalsstellen.*»

Die zoogenaamde »overbodig geworden' stellen, *kunnen* historische en kunstwaarde hebben gehad, terwijl tevens de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat zij zijn geschenken of gelegateerd. Een oude inventaris zou hierover het gewenschte licht kunnen verspreiden. Ik noem hier alleen *dit* feit; uit het voorwoord van mijn arbeid zal blijken, dat zoo iets helaas meer voorkomt.

Dat het resultaat »weinig belovend" zal zijn, kan ik reeds nu beslist tegenspreken. Meerendeels compleete antwoorden op de in de circulaire gestelde vragen, calques en teekeningen der voorwerpen, en der daarop voorkomende graveeringen, beschrijvingen der wapens en overige versieringen, stroomden mij van alle zijden toe, en — ik mag gerust zeggen — 't meest van die zijden, van waar men de grootste onverschilligheid had kunnen verwachten.

Der Rijkscommissie wensch ik ook in deze onderzoekingen den meesten voorspoed toe, doch ik mag veilig aannemen, dat het mij (die thans 40

1) Bij bericht van 7 Oct. 1904 werd mij namens de kerkvoogdij medegedeeld, een *volledige* opgaaf zou worden verstrekt tegen een betaling mijnerzijds van f 25.— voor de Kerk, een Exemplaar der beschrijving, en een ex. van elk der (op mijne kosten, *let wel*) gewonnen afbeeldingen. Diezelfde eisch werd herhaald den 6 Nov., l.l. na een mijnerzijds ingediend protest, waarbij ik mijne verbazing te kennen gaf over een dusdanigen eisch. Indien toch de kosters der kerken tijdig van mijn komst worden ingelicht, is de kerkvoogdij van allen arbeid gevrijwaard; óf zoo het zilver berustende is bij respectieve H.H. Kerkvoogden, zou een wandeling van den een naar den ander mij allerminst afschrikken. De gestelde eisch, lijkt mij den grootsten hyena onder uitgevers waardig!

jaren tel) wel niet beschoren zal zijn, ooit het resultaat te mogen aanschouwen. Of wij elkaar kunnen of hadden kunnen aanvullen blijft een tweede vraag.

Moge evenwel het »Naschrift'' op mijn circulaire niet worden aanvaard door hen, die de goede bedoeling van mijn arbeid begrijpen. Een nieuw beroep op medewerking van kerkvoogden, predikanten en particulieren lijkt mij evenwel niet overbodig.

's-Gravenhage. 17 Nov. 1904.

M. G. WILDEMAN.

De reeds 40-jaren oude heer Wildeman zit angstig turend naar het naderend einde met vrees en beven te berekenen of hij in zijn laatste levensjaren nog eenig teeken van leven zal zien van het werken der Rijkscommissie en heeft dus geen tijd om kennis te nemen van wat door deze Commissie reeds werd bekend gemaakt; ik zal mij dus de moeite besparen om dit hier te herhalen. Hij is tevens zoo kinderlijk naïef om te meenen, dat door zijne heraldisch-genealogische kerkzilver-studie vandalismen¹⁾ als door hem van Leiden gesignaleerd, in het vervolg zullen voorkomen worden.

Dergelijke wandaden zijn echter door geen bekend zijn der voorwerpen te keeren, maar alleen door de tijdelijke beheerders te doordringen van de historische waarde der voorwerpen. En hieraan ontbreekt nog maar al te veel. Nog kort geleden kreeg ik, toen ik een kerkvoogd in een Zuid-Hollandsch dorp wees op de onvoldoende bewaarplaats van het oud avondmaalszilver ten antwoord: Brande het maar af, dan kregen wij een mooi nieuw stel, want het oude is goed geassureerd!

En nu de beschrijving zelf. Verschillende besturen zullen eene zoo nauwkeurig mogelijke beschrijving trachten te geven en met zekerheid mag worden aangenomen, dat de door den heer W. saam te stellen inventaris eenige uitnemende beschrijvingen zal bevatten, doch daarnevens zal er ook veel in voorkomen wat onjuist is, omdat de hem te zenden opgaven onbetrouwbaar zijn, terwijl uit eenige plaatsen de gegevens zullen ontbreken. Een goede beschrijving is alleen te geven na persoonlijk onderzoek in elke gemeente, een werk dat van één particulier niet is te verwachten, doch zonder dit onderzoek kan eene onvolledige beschrijving, waarin rijp en groen dooreen staat, slechts onbetrouwbare gegevens opleveren, waaraan uit wetenschappelijk oogpunt weinig waarde valt toe te kennen.

J. C. OVERVOORDE.

1) De te Leiden verkochte stellen zijn voor oud zilver verkocht in korting van het te leveren nieuwe stel! Zoodra mij dit, kort na mijne komst te Leiden, bekend werd, heb ik inlichtingen trachten in te winnen over het verdwenen zilver; het bleek mij toen, dat het is versmolten aan de fabriek, die het nieuwe zilver geleverd heeft aan een hierbij als tusschenpersoon fungerend goudsmid te Leiden. De beschrijving is in een ouden inventaris vermeld. Het waren stellen van 1732 en 1760 en, naar het nog aanwezige avondmaalszilver te oordeelen, waarschijnlijk zonder groote kunstwaarde.

Frans Post geschilderd door Frans Hals.

Menigeen die in 1903 op de Haagsche portretten-tentoonstelling vóór de groep werken van Frans Hals stond, wist dat hij den sprekenden kop, ingezonden door Jhr. Teixeira de Mattos te Vogelenzang, meer had gezien, maar ook aan de samenstellers van den catalogus is het niet gelukt, den man thuis te brengen. Daar mij door een toeval onlangs de prent in handen kwam, die deze zaak opheldert, wil ik niet nalaten, hier even de aandacht op te vestigen.

Onder de vele heerlijke prenten door Jonas Suyderhoef naar portretten van Frans Hals gesneden, is wel een der fraaiste een prent die ook om haar zeldzaamheid groote waarde heeft, aangezien ze, om welke reden is onbekend, niet voltooid is; d. w. z. Suyderhoef heeft zijn aandeel volbracht, maar de lettergraveur, die er nog den naam van den voorgestelde onder moest snijden, is in gebreke gebleven, zulks te verrichten. Eerst Wussin maakte er opmerkzaam op, dat op het exemplaar in de Albertina te Weenen een oude hand er den naam onder geschreven heeft: »François Post, Peintre de prince Mauriti Gouverneur des Indes Occidentales.”¹⁾

Onbegrijpelijkerwijze heeft de heer van Someren²⁾ deze mededeeling willen verbeteren, door Pieter in plaats van Frans Post te schrijven. Pieter heeft zich zelf afgebeeld op blad 6 van de door hem geteekende en door Pieter Nolpe in koper gesneden »Begraefenis van Syne Hoogheyt Frederick Henrick.” Daar loopen nl. naast elkander »Architect en Schilder.” Een van beiden wendt het gelaat naar den toeschouwer en een familietrek met zijn broeder Frans is niet te miskennen, terwijl de ander, in profiel gezien, niets individueels heeft. Een ander portret van Pieter Post is niet bekend.

Frans werd in 1646 ingeschreven in het gild te Haarlem en huwde Sept. 1650 met Jannetje Bogaerts, die hem van 1652 tot 1663 vijf kinderen schonk. 17 Febr. 1680 is hij te Haarlem in de St. Bavo-kerk begraven.

Onmiddellijk na zijn terugkeer kreeg hij veel te doen met het leveren van schilderijen naar zijn in de West gemaakte schetsen. Reeds 29 Mei 1644 werden hem te Buren van wege den Prins f800 uitbetaald, over het presenteeren ende leveren aen S. H. van een groot stuck schildery van de gelegentheyt der lantschappen in West-Indiën, by hem gemaect”³⁾ en 7 Sept. 1650: »Idem aen Frans Post, schilder, ter zake van een stuck schilderij, zijnde een landschap van eenige plaatsen van S. H. in Bourgoigne bij hem geschildert en geleverd.”⁴⁾ Niet uitsluitend West-Indische landschappen waren het dus, die door hem geschilderd werden. In de collectie Schönborn te Weenen bevindt zich trouwens ook een ruitergevecht val.

1) Naumanns Archiv, VII p. 40.

2) J. F. van Someren, Beschrijvende catalogus van gegraveerde portretten van Nederlanders, III, Amsterdam 1891 p. 503.

3) Nederl. Spectator, 1875 p. 246.

4) Kunstkronyk, Nieuwe Reeks, II, p. 40.

zijn hand. Ik geloof echter dat het portret van zijn meester Joan Maurits in het Rijksmuseum te Amsterdam hem te onrechte toegeschreven wordt. Het is gedateerd 1679 en zooals de catalogus dan ook vermeldt, waarschijnlijk een copie naar een portret door Pieter Nason in het Museum te Brussel. Reeds in Febr. 1680 stierf Post, en geen andere portretten zijn van zijn hand bekend. Dat vroegere bezitters ¹⁾ het portret in verbinding brachten met een schilder die tot Joan Maurits in betrekking heeft gestaan, mag geen aanleiding zijn, deze benaming te handhaven.

In Haarlem heeft hij natuurlijk Frans Hals gekend en deze heeft hem waarschijnlijk zelfs tweemaal geschilderd. Immers er is geen reden te twifelen aan de juistheid van de beschrijving in den catalogus van de verk. coll. van der Marck 25 Aug. 1773, nr. 441 »Frans Post, Westindisch landschap-schilder — volgen eenige verkeerde jaartallen — Men ziet hem verbeeld met een hoed op 't hoofd en een lauwertak in de hand, zittende en rustende met zyn arm op de leuning van de stoel. Door Frans Hals fix en kragtig geschilderd, op paneel, h. $17\frac{1}{2}$ br. $12\frac{3}{4}$ duim'' (gekocht voor f 42 door Fouquet). Daar de prent van Suyderhoef volkomen overeenstemt met de schilderij bij Jhr. Teixeira, en de schilderij bij van der Marck hem verbeeldt »met een lauwertak in de hand'', zijn deze beide stukken niet identiek. Minder vertrouwen verdient een in den catalogus van de verk. coll. van Dyl (Amsterdam 1812 p. 54) genoemd door Frans Hals *geteekend* portret, waar een geteekende copie naar een der bovengenoemde schilderijen verkocht kan zijn. Is de mededeeling van Kramm juist, dan heeft ook een ander groot kunstenaar Frans Post geportretteerd, want deze zeide zelf in het bezit te zijn van zijn portret »door Cornelis Visscher met zwart krijt, fraai geteekend.'' ²⁾

De schilderij bij Jhr. Teixeira de Mattos was 1876 in het bezit van den heer Albert Levy te Londen en berustte daarna bij den heer J. Walter te Bearwood. In 1873 en in 1882 is zij al eens tentoongesteld in de Winter-Exhibition te Londen.

Nu ik eenmaal over de kunstenaars Post aan het woord ben, wil ik hier nog de opmerking aan toe voegen, dat de schilder Johan Post, dien Dr. Bredius ³⁾ in 1670 deed kennen in een soort compagnieschap met Cornelis van der Hagen, den zoon van Joris van der Hagen, de oudste zoon geweest is van den bouwmeester Pieter Post. Tevens wordt hierdoor een fout hersteld bij de interpretatie van een brief van Philips Doublet aan zijn zwager Christiaan Huygens, van 20 Jan. 1661. ⁴⁾ Doublet vraagt Huygens, hem werken van Antoine Le Pautre te willen zenden en hij

1) Het is aangekocht op de verk. coll. Mr. M. C. van Hall, Amsterdam, 27 April 1858, en komt het eerst voor op een verk. te Amsterdam 6 Mei 1845 (no. 283).

2) Kramm, p. 1304.

3) Oud-Holland XII, 168, 169.

4) Christiaan Huygens, Oeuvres complètes, III, p. 223.

voegt hieraan toe »Post n'y atteindra jamais et son fils aussi peu". Post nu had maar twee zoons, waarvan Maurits toen pas zestien jaar oud was, maar Johannes was 22 jaar, zoodat slechts hij bedoeld kan wezen. Ook Huygens was over het werk van dezen Post weinig gesticht. Toen hij 28 Dec. 1661 aan zijn broeder Lodewijk om een portret vroeg van Marianne Petit, de dochter van den intendant Pierre Petit, was hij bevreemd, dat Lodewijk dit door Post zou laten maken »Si vous pouvez avoir son portrait, employez a le faire quelque meilleur peintre je vous prie que Post; je craindrois fort qu'il n'y réussirait pas mieux que moy, et je ne suis pas marry qu'il ne l'ait pas entrepris." 1) De Prins van Oranje liet hem 28 Febr. 1665 f 50 uitbetalen »over het schilderen ende vergrooten van het stuk van Rubens, gestelt in de schoorsteen van H. H. Bedtcamer ende Alcove, in S. H. Hoff in 't Noorteynde." 2)

G. W. MOES.

1) Christiaan Huygens, Oeuvres complètes, III, p. 431.

2) Nederl. Spectator, 1875 p. 335.

